

Közösségben Krisztussal
katolikus templomterek a liturgia szolgálatában

TDK dolgozat
szerző: Meszes Márton
konzulens: Vukoszávlyev Zorán
2015

„Mert ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük”

Mt 18,20

tartalomjegyzék

1.0 bevezető gondolatok	7
2.0 történeti áttekintés	9
2.1 kezdetektől a XX. századig	9
2.2 XX. század	11
3.0 liturgikus terek szempontrendszere	15
4.0 konkrét példák elemzése	21
4.1 St. Frohnleichnam, Aachen	22
4.2 St. Laurentius, Köln	27
5.0 a közösségi templomépítészet aktuális kérdései	31
5.1 hazai helyzet	34
5.2 kérdések és tanulságok	37
6.0 felhasznált források	38
6.1 nyomtatott források	38
6.2 internetes források	39
6.3 ábrajegyzék	40

1.0 bevezetés

A templomépítészet kétségkívül egy bonyolult diszciplína. Használatából fakadóan olyan összetettséggel rendelkezik, ami miatt nem vizsgálható a liturgiától függetlenül. A funkció itt olyan, az emberi létezés alapjait célzó, földi életünkön túlmutató dolog, aminek mellőzése csak felületes értelmezést vonhat maga után. Egy templom lényege a benne zajló liturgia, a közösség Krisztussal történő találkozása, és együtt ünneplése az istentiszteletben.

Az építésben mindig is jelen volt valamiféle többlettartalom létrehozása. A minőségi építészetben szinte kivétel nélkül van valamiféle „plusz”, valami önmagán túlmutató tartalom. A mérhető eszközökkel létrehozottnak „végül újra mérhetetlenné kell válnia.”¹ Talán ebből fakadhat, hogy a szakrális szó használata az építészetben sokszor csak egyfajta emelkedettséget jelöl, egy túl gyakran osztogatott pozitív jelzővé válik. Jelen írás arra tesz kísérletet, hogy a szakrális szó legszűkebb értelmében vett, keresztény jelentését, az istenit és a szentet vizsgálja az építészetben, elsősorban a liturgiából és az azt ünneplő közösségből kiindulva.

A katolikus közösségek jelenléte a XX. századra már korántsem magától értetődő. A szekularizációs folyamatok felerősödése nyomán a közösség hangsúlyosabb értékévé válik. Sok helyen újra előtérbe kerül az ókeresztény minta, ifjúsági mozgalmak, liturgikus központok jönnek létre, melyek a közösség megtartó erejére jobban építő terekre és liturgiára vágnak.

A közösség szerepének változása szorosan összefonódik a liturgia történetével. A kezdetben képlékenyebb, sok változást megélt istentisztelet liturgiája az 1545-1563-as Tridenti Zsinattal ér el azt a formáját, ami aztán egészen a huszadik századig változatlan formában marad. Bár az újabb változások rögzítése csak a II. Vatikáni Zsinaton történik meg, az új misekönyv kiadása korántsem előzmény nélküli. Már a századfordulótól kezdve jelen voltak olyan progresszív közösségek szerzetesekkel, papokkal, teológusokkal soraikban, akik sok mindenben megelőlegezték a zsinat újításait.

A XX. század az építészettörténetnek is számos fordulópontot és változást megélt korszaka. A liturgikus mozgalmak mentén a szakrális terek építészetének újragondolására is számos kísérlet történt, főként a „másik modern” néhány építészének keze alatt. A vatikáni zsinat, bár rögzítette a liturgikus változásokat, építészeti támpontot nagyon keveset adott. Az új liturgiának több építészeti olvasata, változata készült és készül a mai napig.

Mindeközben a liturgia hangsúlyai, értelmezési lehetőségei is változnak. A szem-bemisézős gyakorlat „puhul”, megszűnik egyeduralkodónak lenni, a tisztázatlan részletek mentén viták és pontosabb instrukciók, javítások jelennek meg. A liturgikus szempontból különböző, az idők során változó „követelmények” kísérletezést igényelnek.² Tehát mind építészeti, mind liturgikus oldalról, de leginkább a kettőt együtt tekintve, a mai napig zajló diskurzusról van szó, amit nyomon követni nagyon is érdemes, hiszen így lehetséges a kor követelményeinek megfelelő, szellemi értelemben is időtálló templomokat létrehozni.

1 Luis Kahnt idézi Ferkai in: Ferkai András: Űr vagy megélt tér - építészettörténeti írások, Terc, Budapest, 2003 p. 193

2 vö. *Gerhards* p. 20

Mint látjuk, a téma rendkívül gazdag és szerteágazó. Jelen írás célja ezen - liturgikus és közösségi - nézőpontok bemutatása, a hozzá kapcsolódó szempontrendszer ismertetése és történelmi kontextusba helyezése. A kutatás kizárólag a római katolikus rítusra és templomterekre korlátozódik, értelemszerűen még így is a teljesség igénye nélkül. Ebből fakadóan a bemutatott példák is a közösségi és liturgikus szempontokra fókuszálva kerülnek bemutatásra, egyéb szempontok háttérbe szorítása mellett.

1. ábra: Szentmise a rothenfelsi kápolnában

2.0 történeti áttekintés

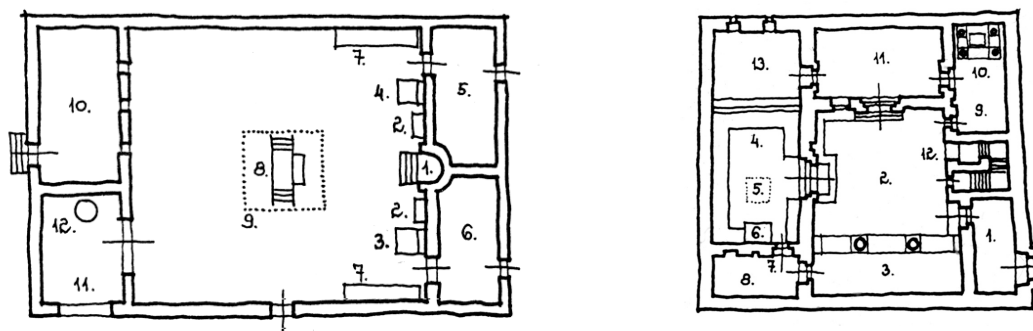
2.1 kezdetektől a XX. századig

Az első szentmisének valójában az utolsó vacsorát tekinthetjük. Jézus a tanítványai körében költötte el keresztre feszítése előtti estén. A kenyértöréssel, a borral telt kehely körbeadásával vezeti be a tanítványokat az átváltoztatás misztériumába. Ez a vacsora határozza meg a mai napig az áldozati liturgia felépítését.

Az első századokban az istentisztelet liturgiája még nem volt kiforrott állapotban, rengeteg helyi változat létezett. Kezdetben az utolsó vacsora aktusait megidéző eucharisztia még külső jegyeket alig vonultatott fel, nem volt kötelezően előírt szertartásrend. A II.-IV. században, a "katakombák liturgiájában" jelent meg a eucharisziát megelőző, bevezető és tanító szertartás, az igeliturgia. Ez a kettős tagolás, a igeliturgia, és az áldozati liturgia határozza meg a mai napig a szentmise felépítését. A IV.-VI. századra a liturgia alapkérdései tisztázódni látszottak. A fejlesztés, rögzítés és szabályozás határozta meg a fejlődés irányát.³

A kereszténység sok szempontból a zsidóságban gyökerezik, így nem meglepő, hogy a zsidó liturgikus terekből is merített. A zsinagógák kétpólusú felépítése fontos hatással volt a keresztény templom kialakulására. Az igehirdetés helye (*Almemor*) inkább centrális, míg a keleti falnál lévő tóraszekrény (*Aron ha-Kodes*) inkább hosszhasas elrendezést kívánna. A két pólus térbeli elkülönülése által létrejött két fókuszú tér a kommunikatív és kultikus felhangok feszültségét őrzi.⁴ Ez a bipolaritás később is fontos jelentőséggel bír majd. A zsinagóga mellett a zsidó lakóháznak is fontos szerepe volt a liturgikus terek fejlődésében.⁵ „A „familia Dei”, amelyben az étkező asztalnál végzett liturgia egyrészt imáiban és jelrendszerében az eszkatológikus nyitottságot őrzi, miközben kifejeződésében és megvalósulásában valódi (itt és most) közösséget teremt.”⁶

Az egyházüldözés alatt az ókeresztény közösségeknek nem volt lehetősége templomot emelni maguknak. Katakombákban, vagy háztemplomokban végezték a liturgiát. Ezek a terek legtöbbször sem kialakításukban, sem elhelyezésükben nem különböztek el a hétköznapi életterüktől. Szakrális és profán különválása csak lassú folyamatként

2. és 3. ábra: Ortodox zsinagóga elrendezése és Dura Europosz háztemploma

3 a bekezdéshez felhasznált forrás: Dr. Guzsik Tamás: Keresztény liturgiák építészete I.rész: Róma és a keresztény kelet (<http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral1.html#1>)

4 Gerhards p. 23

5 vö. "A keresztény templom szűkmenete lenne, ha csak a zsinagógát és a pogány templomot ismerné el, mint a keresztény istentisztelet előképeit." uo. p.24

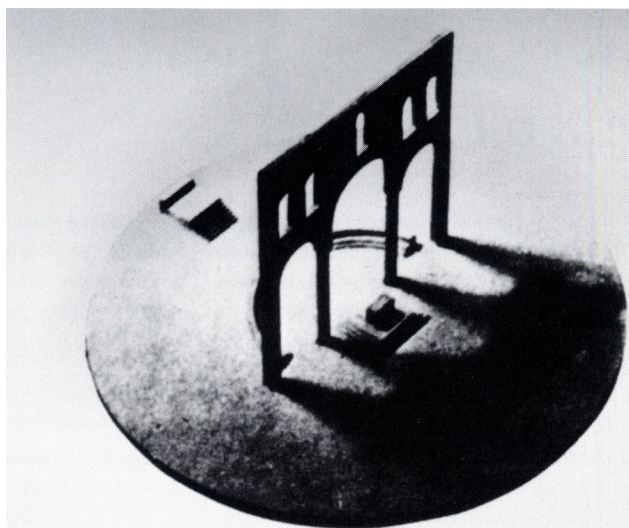
6 uo. p. 24

értelmezhető. A közösség sokkal inkább Isten templomaként tekintette magát, nem kívánt szigorúan elkülönített szakrális teret létrehozni magának.⁷ Egy ilyen, ránk maradt példa Dura Europosz háztemploma. A differenciált egységekkel rendelkező téregyüttes a kor jellemző lakóházának mintájára épült, pusztán a termék használatában és azok berendezésével válik el tőle.

A IV. századra a kereszténység hivatalos vallássá vált. A katakombákban rejtegetett kereszt Nagy Konstantin zászlajára kerül. Ezzel párhuzamosan megnövekszik a hívők száma, és fontossá válnak a reprezentációs igények is. Megjelenik a bazilikális térforma, a hosszanti tengellyel rendelkező tér. Az apszisban a püspöki trónus képviselte az liturgia egyik pólusát. Bár az oltár kezdeti helyét az átépítések miatt jellemzően nem ismerjük, sokan feltételezik, hogy az oltár gyakran a templom közepén helyezkedett el és az így létrejövő kétpólusú elrendezés csak később változott meg.⁸

A liturgikus tér keletelése már a zsidó vallásban is jelen volt. A mennyei Jeruzsálem felé fordulás már a kezdetektől az eszkatológikus dimenziót képviselte. Ez a kereszténységben is megmaradt, itt a felkelő nap, mint az idők végén eljövendő Krisztus jelképe szabja az irányt. Érdekesség, hogy Rómában részben városépítészeti okok miatt több olyan templom is épült, ahol az oltár a nyugati részben volt, így amikor a pap kelet felé fordult, valójában a hívekkel szemben helyezkedett el.⁹

A kora középkorra kialakult az erős irányultsággal rendelkező ún. háttalmisézős vagyis a *versus orientem*¹⁰ liturgia. A Rómából "importált" liturgia válik széles körben elterjedté. Az istentisztelet nyelveként a latin rögzül, amit idővel már csak a papok értenek. A magánmisék megjelenésével pedig még inkább háttérbe szorul a közösségi dimenzió, a híveknek jobbra passzív, megfigyelő szerep jut. A Tridenti Zsinat által kiadott misekönyv (*Ordo Missae Romanum, 1570*) rögzíti a háttalmisézős gyakorlatot, ami aztán évszázadokig változatlan formában él tovább.

4. ábra: Santo Stefano Rotondo makettje (Emil Staffann munkája)
A kereszténység történetét végigkísérték a centrális terek, azonban jellemzően kultusztemplomok, baptisztériumok számára készültek.

7 vö. "Isten temploma vagytok" (1Kor 3,16f) idézi Zahner p. 42

8 vö. Debuyst p. 54

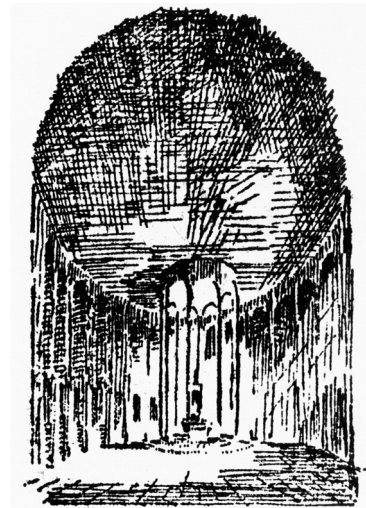
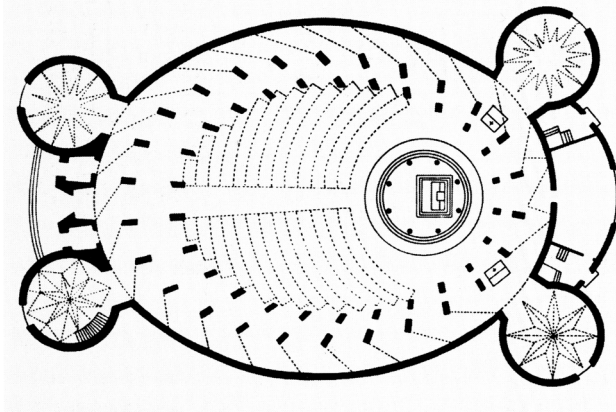
9 Gerhards p. 15 illetve Katona p. 16-17

10 *versus orientem* vagy *ad orientem*, jelentése: irányított, irány felé itt:kelet felé fordulás, ált. háttalmisézés

2.2 XX. század

A tridenti zsinat liturgikus előírásait csak az 1962-65-ös II. Vatikáni Zsinat változtatta meg, azonban már a századfordulótól kezdődően mind szerzetesi, mind laikus oldalról megelőlegezték ezt a változást. Ezek a progresszív közösségek illetve mozgalmak főként belga és német területekről kerültek ki.

Bár a XIX. század második felében már sok minden mutatott a liturgikus változás felé¹¹, az áttörést valójában a XX. század hozta meg. A liturgia megújítását célzó kolostorok, liturgikus központok, szervezetek, ifjúsági mozgalmak és szövetségeik, bázisokat adó plébániák törekvéseit a Liturgikus Mozgalom (*Liturgische Bewegung*) fogta össze¹². A mozgalom gyűjtőszikráját a bencés Dom Lambert Beauduin, egy belga katolikus találkozóan elhangzott, 1909-es beszéde jelentette¹³. A mozgalom, bár céljai megegyeztek, koránt sem volt egységes. A különböző irányokból érkező csoportosulásokat jobbra egy-egy meghatározó személyiség reprezentálta. Mivel sok, nagyrészt fiatalokból álló közösséget és neves teológusokat is tagjai között tudott, az elméleti megfontolások, és mindezek közösségben való megélése rendkívül gyümölcsöző együttállásnak bizonyult.

5. és 6. ábra: A *Circumstantes* terv alaprajza és az oltártér vázlatja (Dominikus Böhm és Martin Weber)

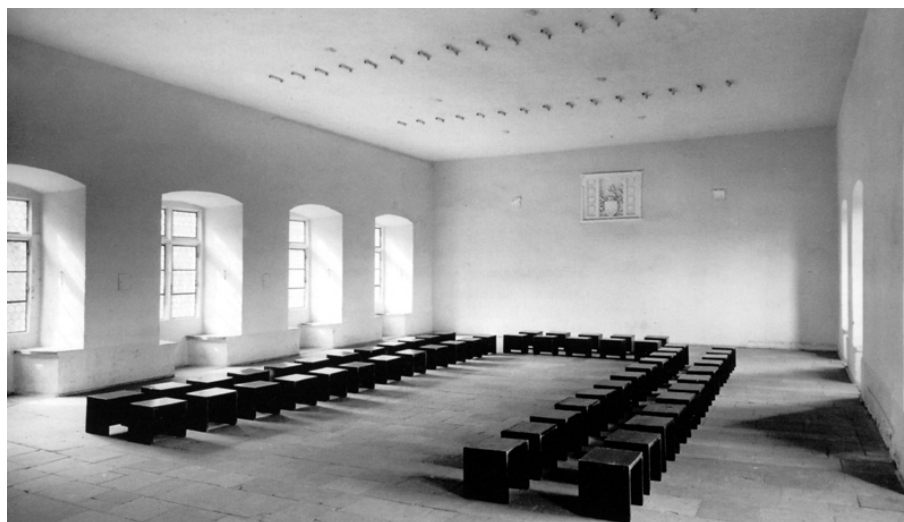
A szerzetesi oldalról mindez talán könnyebben érthető, hiszen közösség és liturgia kiemelt szerepe és sokrétű kölcsönhatása szinte magától értetődő egy szerzetesrend életében. Míg a trienti rítus szerinti háttálmiszés egy erősen irányított, longitudinális térszervezést vont magával, a szerzetesi stallumok - tengely mentén történő - szembe fordítása a közösségi hangsúlyok felerősítését eredményezte a régi istentiszteletben is. A legfontosabb központok Solemnis és Maria Laach apátságai voltak.

11 vö. Albert Gerhards: *Die Aktualität der Avantgarde* p. 73 in: Stock, Wolfgang Jean: *Europäische Kirchenbau / European Church Architecture 1900-1950*, Prestel, München, 2006

12 a kifejezést először Ildelfons Herwegen használta, aki Maria Laach-i apátként a liturgikus mozgalom fontos figurája volt (forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/H/Herwegen.html> valamint <http://lexikon.katolikus.hu/L/liturgikus%20mozgalom.html>)

13 Albert Gerhards: *Die Aktualität der Avantgarde* p. 70 in: Stock, Wolfgang Jean: *Europäische Kirchenbau / European Church Architecture 1900-1950*, Prestel, München, 2006

A mozgalom egyik világi „reprezentánsa” Johannes van Acken teológus volt. Legfontosabb gondolata a krisztocentrikusság fogalmának bevezetése. A Krisztust a liturgia központjába¹⁴ állító gondolatait a „Christozentrische Kirchenkunst” (*Krisztocentrikus templomművészet*) című könyvben foglalta össze. Ennek második kiadásához Dominikus Böhm és Martin Weber készített téri vonatkozásokat bemutató templomterveket illusztrációként.

7. ábra: A rothenfelsi lovagterem (Rudolf Schwarz)

Dominikus Böhm a századforuló templomépítészetének egyik legfontosabb alakja. Munkáit a historizmussal való szakítás, új anyagok használata és a liturgikus szempontok figyelembe vétele jellemezte.¹⁵ Templomépítészet és liturgia iránti különös érdeklődése mély hitében gyökerezett. „Azt építem, amiben hiszek”-vallotta. Munkáit még érdekesebbé teszik, hogy művei a ‘Deutschem Werbung’ és a liturgikus mozgalom metszetében létrejött alkotások.¹⁶ Az offenbach-i egyetemen Martin Weberrel közösen indítják el a templomépítészeti műhelyt („*Atailer für Kirchenbaukunst*”). Weber a Maria Laach-i kolostor oblátusaként kapcsolatban állt a liturgikus mozgalommal, feltehetőleg rajta keresztül került kapcsolatba Böhm van Ackennel.

A *Circumstantes*¹⁷ névre hallgató ideáltervek olyan téri megoldást kerestek, amelyekben a közösség jól érzékelhető hangsúlyt kap. Az oltár, mint a „misztikus Krisztus”, a formálás kiindulási pontjaként jelenik meg a tervekben, van Acken iránymutatásai alapján.¹⁸

14 A német ‘Mitte’ jelentése olyan közép, amely geometriai és szellemi értelemben vett középpontot egyaránt jelenthet.

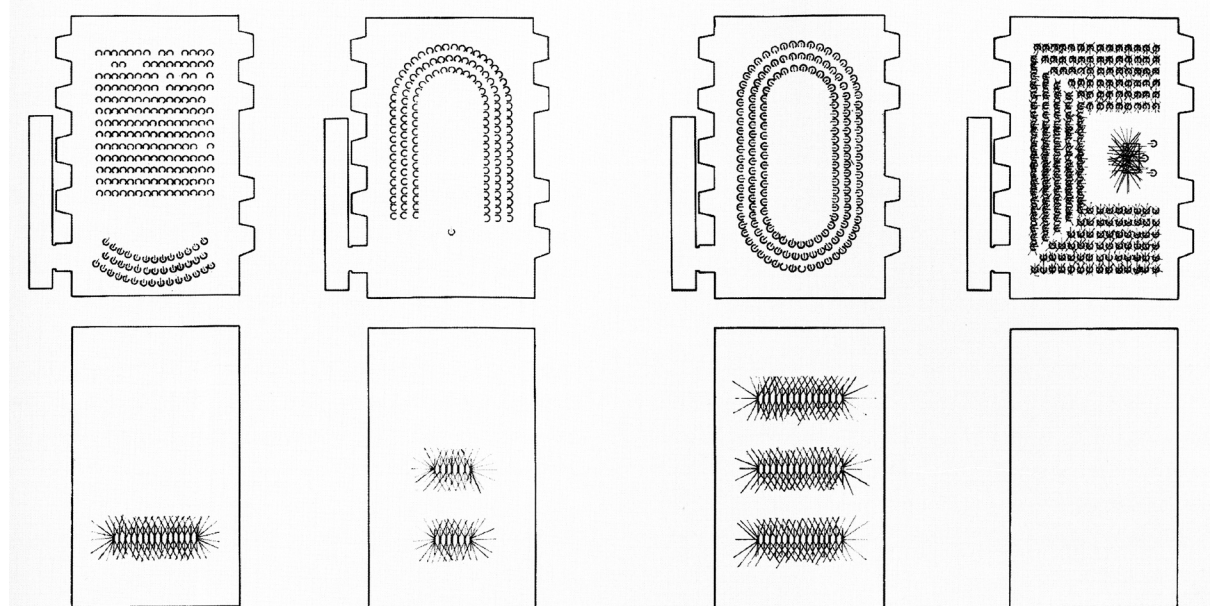
15 Josef Frings bíborost idézi / in: *Liturgie als Bauherr*

16 Ralf van Bühren: *Moderner Kirchenbau als Bedeutungsarchitektur*, p. 242, in: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

17 *Circumstantes* (körülállók) az ókeresztény kor liturgikus közössége in: *Debuyst* p. 93

18 Ralf van Bühren: *Moderner Kirchenbau als Bedeutungsarchitektur*, p. 242, in: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

Laikus oldalról a liturgikus mozgalom legfontosabb szereplője a Quickborn¹⁹ ifjúsági mozgalom. A főként fiatalokból álló közösség a huszadik század elején alakult. A Quickborn egyik vezető személyisége volt Romano Guardini olasz származású misztikus teológus. A húsvéti és nyári lelkigyakorlatok, találkozók megtartására a közösség egy Majna-parti kisváros, Burgrothenfels várát vásárolta meg. Guardini, akkor már a mozgalom országos felelőseként Rudolf Schwarzot bízta meg a vár felújításával.²⁰ A gazdag téri világgal rendelkező, több építési fázisban épült vár súlypontját a közösségi terek, a kápolna és a lovagterem adta. Mind a korábban a falu lakói által használt kápolnát, mind a lovagtermet teljesen megszabadítottak mindenféle bútorzattól és ornamenstől. „Mivel valami egészen újat akartunk létrehozni, vettük a bátorságot, hogy a régit eltöröljük.” - írta erről Schwarz.²¹ Mindkét termet fehérre festették, és fekete, négyzetes zsámolyokkal rendezték be. A kápolna egy középre belógatott körcsillárt kapott, illetve egy falhoz helyezett, háttalmisézős oltárt. A lovagterem berendezése mindig az aktuális rendezvényhez igazodott. Vitaestek, beszélgetések esetén ovális formára rendezték a zsámolyokat, előadás esetén U alakban az előadó köré, szentmise esetén egy mobil oltár köré csoportosultak. „Itt nyitottuk meg ténylegesen annak a lehetőségét, hogy a közösség maga alkosson térformákat” - írja a térről Guardini.²² Az életteli, folytonosan változó összetételű közösség a teret nagyon sokféle formájában használta. Egyfajta liturgikus „laboratórium” jött itt létre, melynek hatása mind a vatikáni zsinatra, mind a későbbi templomépítészetre egészen rendkívüli.

8. ábra: A rothenfelsi lovagterem berendezési sémái (Rudolf Schwarz)
A különböző elrendezésekhez (fenti sor) Schwarz világítási konstellációkat is kidolgozott (lenti sor), ráerősítve a kialakuló közösségi formákra.

19 Quickborn jelentése: 'élő forrás feltörése'. A mozgalomhoz fűződő rothenfels-i találkozók, lelkigyakorlatokat a mai taizé-i találkozókhoz lehetne hasonlítani. (vö. *Debuyst* p. 62)

20 1924-től Schwarz a „Burg-Baumeister” vö: Maria Schwarz: *Licht im Kirchenraum bei Rudolf Schwarz*, p. 271, in: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

21 idézi *Zahner* p. 42

22 in: *Debuyst* p. 72

Guardini a zsinat folyamán írt levele is sokat elárul ebből: „Amikor a most zajló zsinat által az Egyház a liturgikus étellel kapcsolatban nyilatkozik és határoz, örömmel látjuk, hogy mindennek igen nagy részét mi már kipróbáltuk, sőt, alkalmaztuk is Rothenfelsén.”²³

Az 1962-65-ös II. Vatikáni Zsinat sok mindenben reagál a XX. század kihívásaira, az Egyház szerepére és a hívek Egyházon belüli helyzetére. Ez utóbbi szempont lett a liturgikus megújítás egyik alapja. A *participatio actiosa*, vagyis a hívek tevékeny részvétele az istentiszteletben. Ezt a Sacrosanctum Concilium kezdetű konstitúció foglalja össze. Az új liturgikus előírások mentén új misekönyv is született. Ez 1969-ben jelent meg. Bár a zsinat utáni liturgiát általában „szembemisézősként” szokás emlegetni, valójában a zsinat nem szabja meg egyértelműen az oltár irányát. Ajánlásokat tesz, elveket rögzít, és támpontot ad a templomtér megfelelő átalakítására, de meglepően kevés konkrétumot közöl. Ezek közül később sok minden pontosításra kerül, de a pontosítások sem válnak kötelezővé.

Hiba lenne azt gondolni, hogy mindezen változások „zárt térben” jöttek volna létre. Kétségkívül hatással volt a folyamatra a protestáns térforma, annak egyszerűsége, centrálisabb jellege. A zsinati időszakot megelőző évtizedekben a protestáns közösségek is törekedtek a liturgikus tér központosítására.²⁴ A zsinat kétségkívül az ökumenizmus irányába is komoly lépéseket tett. A két templomtér egymáshoz közelítését mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a XX. sz második felétől sokszor a megkülönböztetés is nehézzé válik.

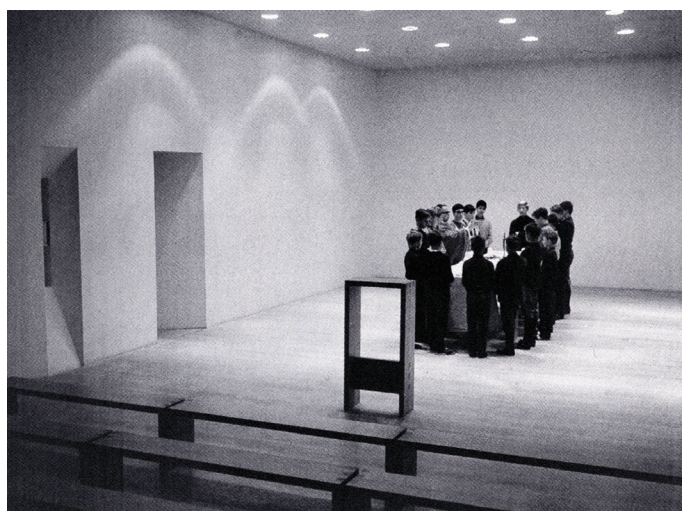
Mivel a zsinat új liturgiai előírásai hagynak kérdéseket maguk után, az ezek mentén kialakuló diskurzus még ma sem tekinthető lezártnak. Ezek feltárása azonban a liturgikus terek szempontrendszerének pontosabb ismeretét kívánják.

23 Guardini kiadatlan levele egy barátjához. forrás: *Debuyst* p. 75-76, ezzel összecseng Ottokar Uhl: „A liturgikus mozgalom felől nézve, a zsinat nem volt törés, hanem sokkal inkább egy pontosabb reflexiója és megerősítése azoknak a tapasztalatoknak és ismereteknek, amelyekre néhányan már korábban szert tettek.” Ottokar Uhl: *Zur Situation des Kirchenbaus* p. 53 in: Lienhardt, Conrad (szerk.): *Ottokar Uhl. Werk. Theorie. Perspektiven*, Schnell & Steiner, Regensburg, 2000

24 vö. *Zahner* p. 52-54

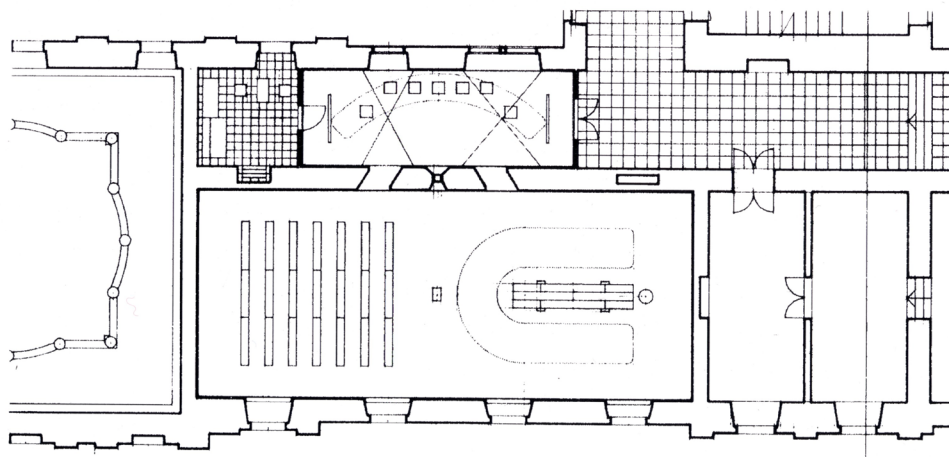
3.0 a liturgikus terek szempontrendszere

Fontos tudatosítanunk, hogy egy liturgikus térben a liturgia szabályozottsága, gazdag szimbolikus és teológiai rétegzettsége miatt olyan dolgok kapnak komoly jelentőséget, melyek más esetekben marginálisak lennének. Minden berendezési tárgy anyagában, megformálásában és elhelyezésében is teológiai vonatkozást nyer, így mindig alaposan és körültekintően kell eljárni. Mindez nem zárja ki a mozgalmas, sok elemmel és gesztussal tarkított templomteret, azonban a továbbiakban egyszerűbb liturgikus terek kerülnek bemutatásra, mert ezek a téma alaposabb és kirejedtebb körüljárását teszik lehetővé. Rothenfels jó példa erre, hogy egy ilyen egyszerű tér is mennyire gazdag jelentéstartalmat tud magába foglalni, és mennyire nagy hatással tud lenni, adott esetben akár a zsinat résztvevőire is.

9. és 10. ábra: Igeliturgia a melki kápolnában kisebb és nagyobb közösség esetén (építész: Ottokar Uhl)

Ottokar Uhl, osztrák építész a rothenfels-i lovagteremhez hasonló, szabadon átrendezhető kápolnát tervezett a melki bencés gimnázium diákkápolnájaként. A kis előtérből megközelíthető kápolnába a hosszanti tengelyre merőlegesen nyílik két bejárat. Az ajtónyílások közötti falban, mindkét oldalról látható módon a tabernákulum került elhelyezésre. Ez a kialakítás az előteret szentségimádásra is alkalmassá teszi.

11. ábra: A melki diákkápolna alaprajza (Ottokar Uhl)

A kis közösségek (ált. egy osztály) számára tervezett liturgikus térben, a szentmise részeihez igazodva változik a közösség formája, és ezáltal a tér jellege. Az igeliturgián, ahol a szentírási részek kerülnek felolvasásra, a hívek aktivitása értelemszerűen a figyelemre korlátozódik. Ilyenkor a szertartás kommunikatív funkciója dominál, és a kultikus aspektus háttérbe szorul.²⁵ Ezt a miserészt a padokban ülve hallgatják a szentmisén résztvevők. Az áldozati liturgiára pedig az oltár köré gyűlnek mindannyian, körben, vagy U alakban rendeződve a hosszúkás oltárasztal köré. Ez az elrendezés szépen oldja a pap hierarchikus szerepének szigorúságát. Az így kialakuló téri helyzetben a eucharisztia bensőséges közösségi élménnyé válhat. A tér kialakításában rejlő mozgás, amely a padok közül az oltár köré irányítja a híveket, kibillentve a megfigyelő szerepből egy sokkal átélhetőbb, a participatio actuosát rendkívüli módon elősegítő helyzetet teremt. A két berendezési séma mentén történő kettéválás Uhl számára olyan meghatározó volt, hogy két különböző térként utal a kápolnára két részére. A tabernákulum mentén kettéváló kápolnatérrel együtt egy hárompólusú liturgikus tér jön létre, ahol minden egy „szintre” kerül.²⁶ Ezt tovább erősíti az egységes anyagkezelés. A padló és a bútorok is tölgyfából készültek, a padok és az oltárasztal is 30x5x2,5cm átmérőjű pallókból épül fel.²⁷ A hívek ilyen intenzív bevonása szépen összecseng Albert Gerhards német teológus szavaival: “a szent közösség az eucharisztikus emlékülés végrehajtásának integrált építőeleme, mert a legkonkrétabb értelemben hozzátartozója Jézus önátadásának - mindkét viszonylatban: az Atyának és nekünk is.”²⁸ Még az ilyen rendkívül egyszerű, első ránézésre flexibilitást sugalló tér hangsúlyait is figyelemre méltó módon írja át a benne zajló liturgia, jelentősen determinálva a szabadsági fokokat.

A mise folyamatában elkülönülő hangsúlyokat a kápolna szépen követi, és a közösség formája is érzékeny változáson megy át.²⁹ Igeliturgia és áldozati liturgia ilyen szigorú elválasztása mellett fontos megjegyezni, hogy az igeliturgia épp úgy rendelkezik szim-

25 Gerhards p. 12

26 vö. Ottokar Uhl: Konvinktskapelle im Stift Melk, 1966 p. 81 in: Lienhardt, Conrad (szerk.): Ottokar Uhl. Werk. Theorie. Perspektiven, Schnell & Steiner, Regensburg, 2000

27 uo. p. 81

28 Katona p. 21

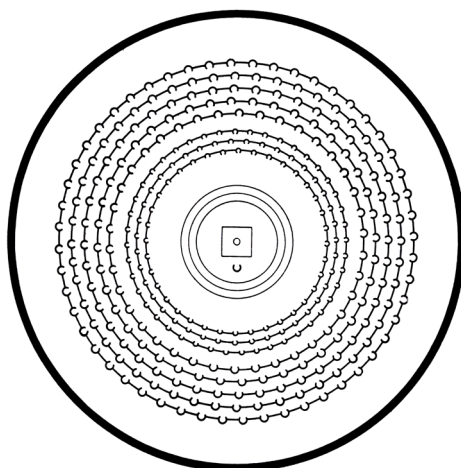
29 vö. Debuyst p. 79

bolikus-performatív, az eukarisztia pedig kommunikatív részekkel is.³⁰ A két liturgikus egység egymásra hatása, párbeszéde a liturgia egy lényeges eleme.

Az áldozati liturgia fenomenológiai megközelítése szerint az eucharisztia többek nevében történő, Istenhez címzett beszéd, amely dialógikus elemekkel is bír.³¹ A pap szerepe kettős, hiszen könyörögés csak Istenhez szólhat, míg megáldani csak a hívők közösségét lehet. Valójában ezt a helyzetet meglehetősen nehéz téri oldalról lekövetni.

A régi rítusban ez a probléma nem állt fent. A zsinat előtti liturgiát a longitudinális térszervezés, az irányított, ad orientem szertartás jellemezte. Ilyenkor a pap a hívekkel együtt fordul keletnek, az Istenhez szóló ima vezetője, közvetítőjeként áll a közösség élén. Ebben az esetben azonban a közösségi dimenzió háttérbe szorul. A hívő oldalról könnyen olvasható egyfajta távolságtartás a téri szituációból.

A II. Vatikáni Zsinat a hívő közösség szerepét hangsúlyozza. Bevonja a plébánia életébe, és a liturgiában is megteremti a tevékeny részvétel feltételeit. Az új misekönyv szerint a pap szembefordul a hívekkel, így az eukarisztia cselekményei jobban követhetőek, és a szociális aspektusok is nyilvánvalóan előtérbe kerülnek. Mert bár kommunikációelméleti fogalmakkal élve a liturgia elsődleges címzettje Isten, de másodlagos

12. ábra:
A „Vom Bau der Kirche”
első terve:
Szent belsőesség -
a zárt gyűrű
(Rudolf Schwarz)

címzettként a közösség is jelen van.³² Egy plébániaközösség számára a közös szentmise olyan élmény kell legyen, amely megtartó erővel bír, ami megerősíti a hitük és egymás iránti elköteleződésüket.

Ennek az elrendezésnek a veszélye a transzcendens kizárása, a szociális aspektusok túlhangsúlyozása magába záródó közösséget eredményezhet. Ez megfelel a ‘zárt gyűrű’ analógiájának, amelyet Schwarz szerint keresztelőn kívül nem lehet más liturgikus tér formája, mindenképpen kell valamilyen - még ha nem is túlzottan hangsúlyos vagy karakteres - irányultsággal ellátni a teret.³³

Rudolf Schwarz “Vom Bau der Kirche” (*A templomépítésről*) című könyvében az istentiszteletben létrejövő emberi formák különböző variációit vizsgálta. A figyelem irányát, a gyülekezési formákat vizsgáló sémáiból hét tervet különített el. A *zárt gyűrűt*,

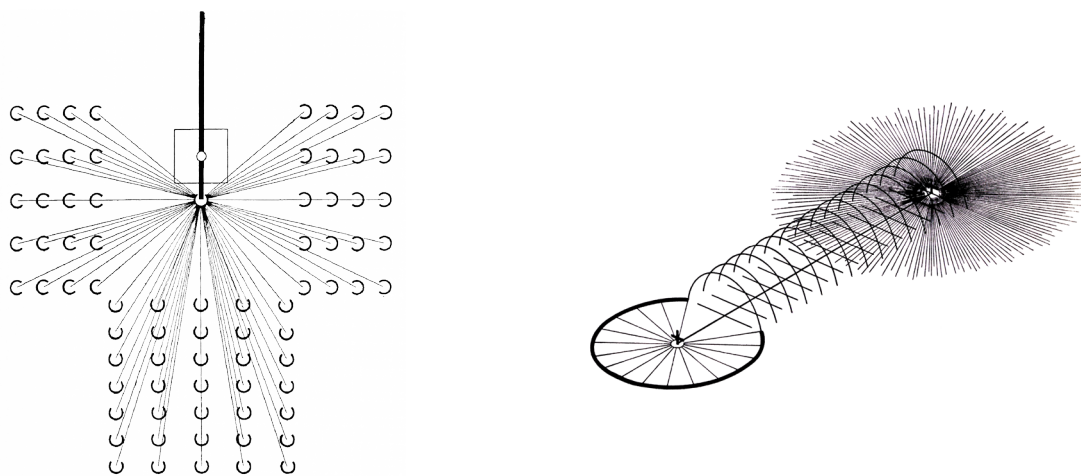
30 Gerhards p. 12

31 Gerhards p. 12

32 Gerhards p. 12

33 vö. Albert Gerhards: Die Aktualität der Avantgarde p. 81 in: Stock, Wolfgang Jean: Europäische Kirchenbau / European Church Architecture 1900-1950, Prestel, München, 2006

amelyben a hívek minden oldalról körbezárják az oltárt, a *nyitott gyűrűt*, ahol a gyűrű kelet felé kinyílik, a *fénylő kelyhet*, amely egy felülről megvilágított kupola a hívek gyűrűjével, a *szent menetet* (az út) amit a pappal az élén kelet felé forduló közösség alkot, a *sötét kelyhet*, mely a hívek felé karját kitaró Urat szimbolizálja, a *fénylő boltozatot*, amely a szentségben egyesült gyülekezet jelképe és *minden idők dómját* (az egész) ami az út és két centrális térforma ötvözeteként fogható fel.³⁴ Schwarz tisztában volt ezeknek a meglehetősen absztrakt ábráknak mélyen teoretikus voltával, megépült templomaiban csak néhány elemét alkalmazta közvetlen formában. Hatásai azonban bőven túlmutattak a munkásságán, a kortárs templomépítészetben is sokszor mintául szolgálnak, vagy viszonyítási alapot jelentenek.³⁵ A könyv 1938-ban jelent meg először, így joggal feltételezhetjük, hogy a rothenfelsi lovagterem tapasztalatai hatással voltak az elméleti terek kidolgozására is.

13. és 14. ábra: A nyitott gyűrű T formájú változata és minden idők dómja (Rudolf Schwarz)

A háttálmisézésről a szembemiszésre történő váltás értelemszerűen a „berendezési tárgyak” helyzetének megváltozását is magával vonta. A régi rítus szerinti tételrendezés jellemzően a szentély végfalához tapadó oltárt eredményezett. A zsinat utáni liturgiára azonban nem alkalmas ez a diszpozíció. A legtöbb helyen látható, kézenfekvő megoldás a szentély centrumában egy új szembemiszésős oltár elhelyezése, és a régi szent-ségtartóvá alakítása.

Az oltár, amennyiben elkerül a faltól, szoborszerűvé válik, nagyobb hangsúlyt kap a térben. Mivel az oltár az átváltoztatás helye, így a templomtér egyik leghangsúlyosabb eleme kell hogy legyen. A szembemiszésből következően kimozdul a tengely végpontjából, így megoldandó feladat a megfelelő kialakítás. A papi szék semmiképpen nem lehet a tengelyben, túlhangsúlyozná a pap szerepét. Ez a veszély amúgy is benne rejlik a szembemiszésős változatban, hiszen a hívekkel szembe forduló pap az átváltoztatás alatt Krisztusszerepben tűnik fel a hívek előtt. Ez az elem sokkal hangsúlyosabb, mint a háttálmisézésben, ahol az egy irányba tekintés helyre billenti ezeket a kényes áthallásokat. A szembemiszésben ezért fontos, hogy az átváltoztatáskor a pap fölfelé tekint,

34 a hét terv jellemzése részben idézi: Ferkai András: *Úr vagy megélt tér?* - gondolatok az építészeti térről in: *Úr vagy megélt tér?* - építészettörténeti írások, Terc, Budapest, 2003, p. 200

35 vö. *Zahner* p. 44, Katona szerint ez részben a további elméleti munkák hiányának is köszönhető. vö: *Katona* p. 8

ezzel is jelezve, hogy a személyén túlmutató cselekedetek mennek végbe, melyeknek ő csak eszköze, vagy közreműködője.

Erre az ellentmondásos olvasatra kívánt megoldást találni Josef Ratzinger, a későbbi XVI. Benedek pápa, amikor egy kereszt elhelyezését javasolja az oltárra, vagy annak közelébe. Ezzel is hangsúlyozva a kereszténység legfontosabb fókuszát, Krisztus keresztáldozatát.³⁶ Ezáltal egyfajta új irányultságot adva a hitben gyökerező, belső "kelet" irányát jelöli ki.³⁷

Háttalmisézős templom átalakításakor gyakori, hogy a tabernákulum a tengely végpontjában, a régi háttalmisézős oltáron kerül elhelyezésre. Bár általánosan elterjedt megoldásról van szó, ez is eredményezhet bizonyos tisztázatlan helyzeteket. Ilyen esetben könnyen „előállhat az isteni jelenlét konfliktusa, ahol már nem egyértelmű, hogy a tabernákulumban elzárt oltáriszentséget vagy az oltáron testté lett Krisztust illeti a hódolat, holott az istentisztelet végpontja nyilvánvalóan az utóbbi.”³⁸

15. ábra:
A müncheni St. Laurentius
belső tere
(Emil Steffann)

Az oltár szimbolikus jelentéstartalma rendkívül gazdag: áldozati kő³⁹ és az Úr asztala, a közösség centruma (*Mitte*), az Isten-ember kommunikáció kristályosodási pontja.⁴⁰ Gyakorlatban mégis sokszor akadályként jelentkezik hívek és pap között.⁴¹ Ennek kiűszöbölése főként építészeti megoldásokkal lehetséges.

Az oltár központi elhelyezésére jó példa Emil Steffann müncheni St. Laurentius temploma. A Heinrich Kahlefeld szerzetes pap pártfogását élvező terv egy statikus arányú, négyzetes templomteret hozott létre, amelynek hosszanti oldalában egy nagy kiterjedésű, félköríves apszis kapott helyet. A harántirányban szervezett térben majd közepéig benyúló, nagy alapterületű oltársziget foglal helyet. Az apszis felőli végén kaptak helyet a szédesz (papi szék) és a ministránsok ülőhelyei. Itt található az ambó is. Az igeliturgia után a papi személyzet átvonul az oltárhoz, és a hívek közössége által övezve végzi el

36 Az átváltoztatás aktusa csak a keresztáldozat relációjában értelmezhető, annak fényében jelent reménységet az örök életre.

37 vö. Gerhards p. 19

38 Katona p. 21

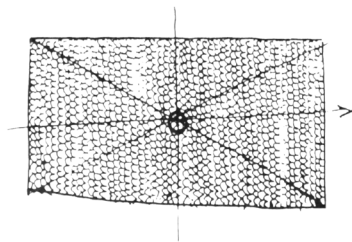
39 előírás szerint kötőmb, vagy püspöki engedéllyel más, de mindenképpen masszív hatású anyag kell legyen - forrás: Katona p. 23

40 Gerhards p. 22

41 Gerhards p. 20

az áldozati liturgiát.

A liturgia közösségi vonatkozásait tárgyalva megkerülhetetlen a *communio* fogalmának tisztázása és bemutatása. A latin származású szó eredetileg közösséget jelent, de a tárgyalt kontextusban egy sokkal konkrétabb jelentéstartalommal bír. Leginkább oltárközösségként vagy szent közösségként értelmezhető. A II. Vatikáni Zsinat egyháztanának központi fogalma, amely az Egyház hierarchikus rendjébe tagozódó, történelmi közegbe ágyazott, de élő és a szentmise áldozatában jelen lévő közösséget jelenti.⁴² A *communio* a XX. századi közösség központú teológiai gondolkodásban is kiemelt szerepet kap. Ebbe a kortárs tendenciákkal foglalkozó fejezet ad bővebb betekintést.

16. ábra: A „szent menet” vázlatja (Rudolf Schwarz)

42 forrás: Magyar Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/C/Communio.html>

4.0 konkrét példák elemzése

A liturgikus mozgalom törekvései, a vatikánium és az egyéb - liturgikus - szándékok mentén szépen kirajzolódik a közösség szerepének felerősödése. A felvillantott példák ellenére kérdés maradt, hogy ezen irányok mentén milyen építészet születik, milyen minőség tud kinőni a mozgalom szárnyai alatt. Walter Zahner, kortárs német teológus szerint nagy vonalakban két alaptendencia figyelhető meg a XX. századi német templomépítészet fejlődésében. Az egyiket Rudolf Schwarz, a másikat Emil Steffann neve fémjelezi. Míg Schwarz számára a templomépítészet teológiai vagy gyakran építészeti ötletek kivetülése volt, addig Steffann a közösség terét és annak ünnepi liturgiáját igyekezett megragadni.⁴³

Mindkettőjüktől egy-egy templom kerül bemutatásra. Schwarzról egy hosszházas, tridenti zsinat szerint berendezett, ám szimbolikájában egészen kivételes plébánia-templom, Steffanntól pedig egy erősen centrális térkialakítással bíró, gondos részletekkel tervezett templom méltatására kerül sor. Az első 1930-ban, a liturgikus mozgalom derekán épült, Schwarz első szakrális épületeként, a másik tervei 1961-ben, a zsinat előestéjén készültek. Steffann nem élte meg a templom befejezését. Mindkét templomnál látható lesz, hogy bár a liturgikus elrendezés későbbi átalakítás, vagy külső ellenállás miatt némileg sérül, vagy nem az elképzelt módon valósul meg, mégis, mindkét esetben olyan erős az építészeti koncepció és formálás, és konzekvens a térszervezés, hogy a módosult berendezés ellenére is megőrzi lényegét, és az együtt ünneplés méltó kerete marad. Az elemzések gerincét a szakirodalmon túl személyes benyomások és megfigyelések képzik.

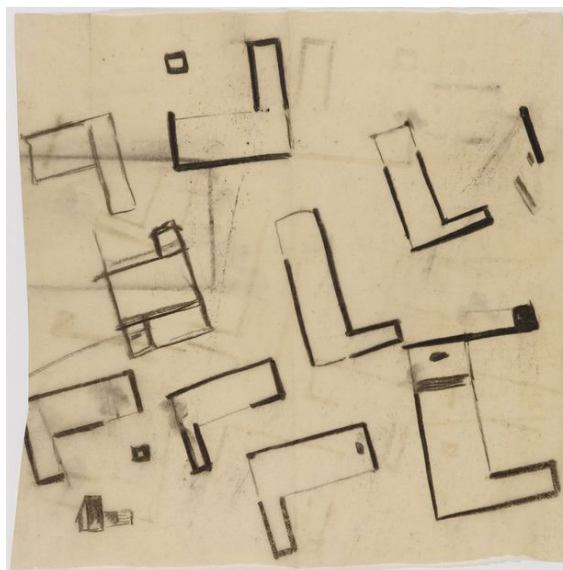
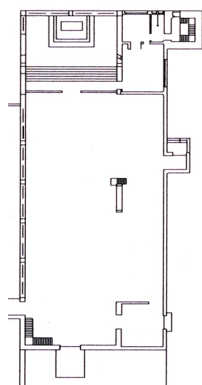
17. ábra: Szentmisére gyülekező hívek a St. Fronleichnam templomban (Rudolf Schwarz)

43 Zahner p. 46

4.1. St. Frohnleichnam, Aachen

Rudolf Schwarz első önálló templomépülete az aacheni St. Frohnleichnam plébániatemplom volt. A korát felháborító üresség és egyszerűség, ami az épület formálását jellemzi, komoly elméleti és teológiai gondolatok mentén alakult ki, ahol minden részletnek jelentése van.

Az éppen Krisztusi korban lévő Schwarz ekkorra már túl volt a Rothenfelsi lovagterem átalakításán, és az aacheni Handwerks- und Kunstgewerbeschule (*Kézműves és művészeti iskola*) tagjaként vágott neki a feladatnak. Schwarz nagyon alaposan és kitartó-

18. és 19. ábra: A Fronleichnamskirche végleges alaprajza és munkaközi vázlatai (Rudolf Schwarz)

an képezte magát. Több egyemen is folytatott építészeti stúdiumai mellett, teológiát és filozófiát is végzett, valamint városépítéssel is foglalkozott. Dolgozott Hans Poelzig munkatársaként a berlini művészeti akadémián, illetve Offenbach-ban oktatott építészeti Dominikus Böhm műtermében.⁴⁴

A St. Fronleichnam⁴⁵ templom megbízása az oratoriánusoktól származott. Schwarz később így emlékezik vissza a megkeresésre: “az elnevezés a megbízótól jött, aki a templomhoz egy határozott eucharisztikus kultuszt akart kapcsolni, világossá vált, a épületet nem csak Krisztus testének kell hívni, hanem valóban azzá is kell válnia.”⁴⁶

Lelkesen vágott bele a tervezésbe, számos variációt készített a végleges terv elkészülte előtt. “Az egész modern templomépítészetben ritka az ilyen intenzív és ennyire különböző tervváltozatok kidolgozása egyetlen projekthez.”⁴⁷ Még az építkezés megkezdése után is eszközölt néhány apróbb változtatást, néhány részlet pedig csak a helyszínen dőlt el.⁴⁸

44 az önéletrajz forrása: <http://deu.archinform.net/arch/447.htm>

45 Fronleichnam (szó szerint: az Úr teste) a német ‘mittelhochdeutsch’-ből származó kifejezés, jelentése: az Úr Testének és Vérének ünnepe, magyarul: Úrnapja (forrás: wikipedia.de)

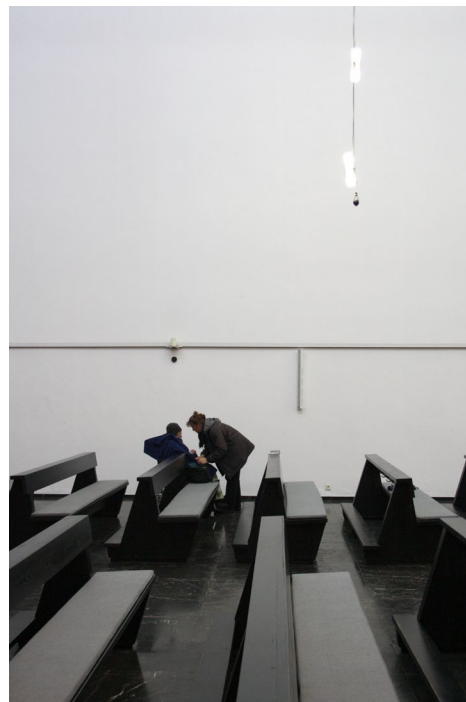
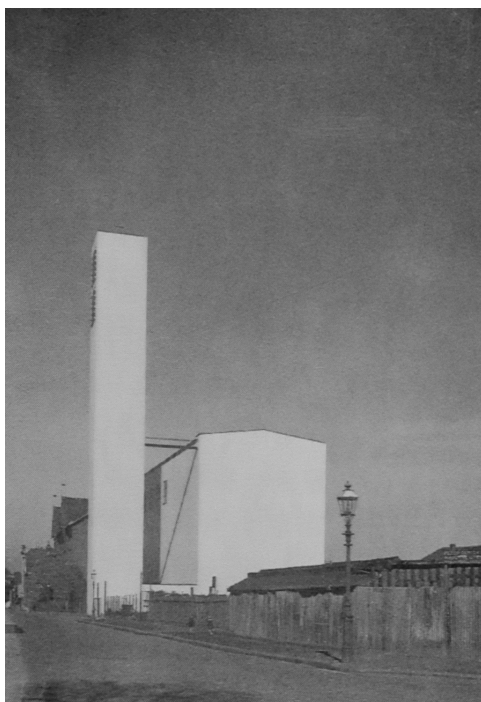
46 Zahner p. 48

47 Wolfgang Pehnt-t idézi Albert Gerhards in: Albert Gerhards: Die Aktualität der Avantgarde p. 127 in: Stock, Wolfgang Jean: Europäische Kirchenbau / European Church Architecture 1900-1950, Prestel, München, 2006

48 Zahner p. 46

Az épülettömeg egy rendkívül egyszerű, alacsony hajlású tetővel fedett, magas, fehér épületkubusból, és egy oldalról hozzátapadó alacsony mellékhajóból áll. A campanile típusú, dísztelen, fehér harangtorony a mellékhajónál csatlakozik az épülethez, fölül pedig egy vékony acélhíd köti a főhajóhoz.

A főhomlokzat nagy fémkapuját csak üneppnapokon és körmenetkor használják, a bejárat a mellékhajó végén üvegfalakkal lerekesztett szélfogóba nyílik. Az innen feltáru-
ló templomtérrel így ír az építész:

20. és 21. ábra: A templom külső, atchív felvétele, és a belső tér kontrasztos színezése.
(Rudolf Schwarz)

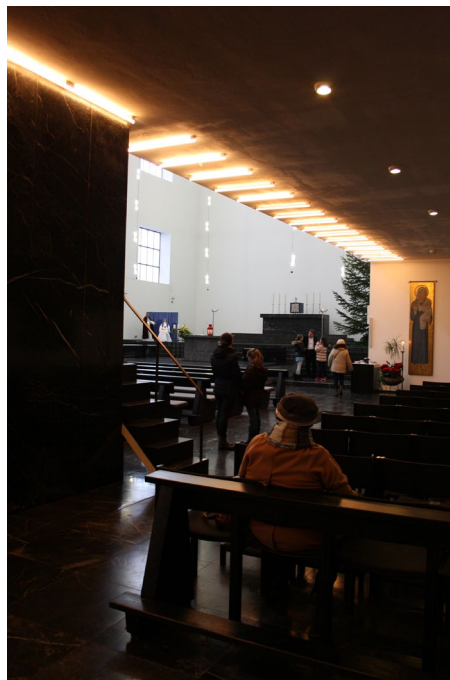
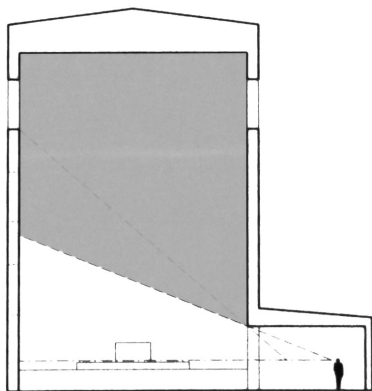
„A templom nagyon könnyen leírható, hiszen egészen kevés elemből áll, tulajdonképpen csak kettőből, a szokatlanul magas közösségi térből, és egy egészen alacsony mellékhajóból. [...] a mellékhajó magasságáig a templom minden oldalról zárt marad, a mellékhajó teljes hosszában nyitott a főhajó felé. A főhajó egy tiszta, egybefüggő tér. [...] a nép és az Úr mind ugyanabban a magas, fehér falakkal határolt térben vannak.”⁴⁹
A templom falain mindenütt dísztelen, fehérre vakolt felülettel találkozunk - egyedül a mellékhajó külső oldalán található egy sáv szerűen végigfutó passió festmény. Még az oltárfal is üresen maradt. A padlóburkolat mindenütt fekete mészkő. Ebből a feketeségből nőnek ki a szintén feketére festett padok, a mellékhajó gyóntatófülkéi, a mellékhajót alátámasztó falpillér és az oltár. Szétfutó fehér erezetéből fakadó anyagszerűsége erős kontrasztba áll a fehér falakkal. A mellékhajó csatlakozásánál végigfutó nyílás a szentély felőli harmadban egy falpillér támasztja alá. A mellékhajó felől ez egy kis Mária-szentélyként működik, és erre támaszkodik a szószék is. A bejárat szélfogó vonalát

49 Maria Schwarz: Licht im Kirchenraum bei Rudolf Schwarz, p. 267-268, in: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form, Klartext Verlag, Essen, 2010

folytató kórus fehér mellvédje mögött található az orgona fekete tömbje.

Schwarz kapcsolatainak köszönhetően a padokon, az ablakokon, a passión, a bejárati kapun, és a templom minden egyéb elemén kiváló művészek dolgoztak. A Fronleichnamskirche így igazi gesamtkunstwerknek tekinthető.

Bár Schwarz úgy ír a templom falairól, hogy a vakolt felület anyagszerűsége pótolja a díszítés hiányát⁵⁰ több leírás jellemzi anyagtalán hatásúnak a hatalmas fehér felületeket. Ezt az utóbbi értelmezést erősíti a fénykezelés is.

22. és 23. ábra: Átlátások a mellékhajóból.

„A fény fentről, a négyzetes ablakok során át érkezik, leereszkedik az oltárhoz, majd elhalványul. Az oltárfal ablaktalan.” - írja Schwarz.⁵¹ A világítás is ezt a koncepciót követi. Azonban a plafonról lelógó fényfüzérék mindenütt a mellékhajó magasságáig érnek, és a az oltár fölötti sorok megduplázásával nyer hangsúlyt a szentély.

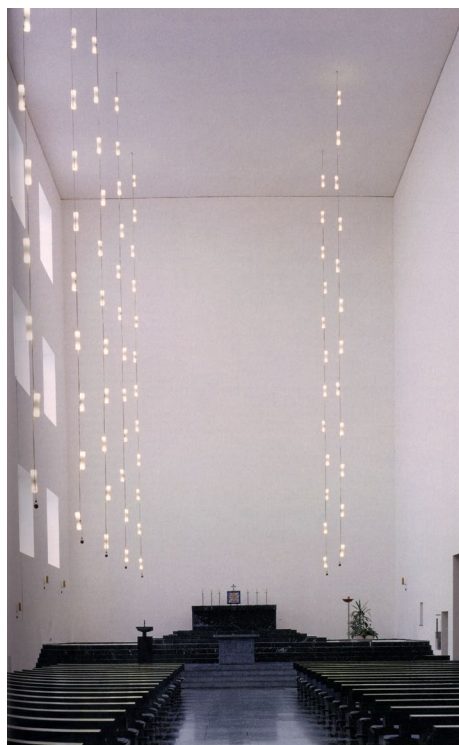
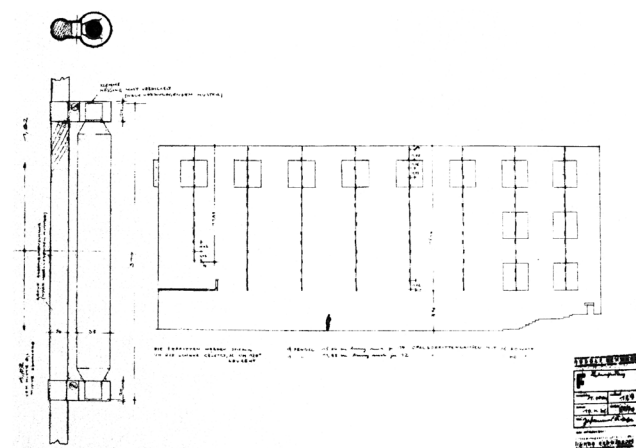
A berendezés a tridenti zsinat szerinti, klasszikus longitudinális elrendezést mutatja. A falhoz tolt háttalmséző oltár még néhány lépcsőfokkal elemelkedik a szentélytől. Mind a lépcsők, mind az oltár tömbje ugyanabból a kőből készült, mint a templom teljes burkolata. Bár ez az elrendezés visszalépésnek tűnhet Rothenfels után, több szempontból sem az. Az anyaghasználat és a tér töretlen átfuttatása a szentélyre rokon a vatikánium közösségi iránymutatásával. Ferkai András az oltár mögötti falnak mint vetítésvászonnak a lehetséges értelmezését adja, melyre „az imádkozó hívek gondolatai vetülnek.”⁵² Ez az interpretáció szintén a hívek tevékeny részvételeként is értelmezhető, és ez a gondolat szépen átvezet a tér szimbolikus értelmezési lehetőségeihez is.

50 vö. Ferkai András: Úr vagy megélt tér - építészettörténeti írások, Terc, Budapest, 2003 p. 200

51 Maria Schwarz: Licht im Kirchenraum bei Rudolf Schwarz, p. 268, in: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form, Klartext Verlag, Essen, 2010

52 Ferkai András: Úr vagy megélt tér - építészettörténeti írások, Terc, Budapest, 2003 p. 200

A hófehér falak és a sötét burkolat éles kontrasztjáról nem nehéz ég és föld találkozására asszociálni. A jelentős, „funkcionálisan indokolatlan” belmagasság, és a fénykezelés - természetes és mesterséges fény esetén egyaránt - ráerősít erre a hatásra. A tér tisztán olvasható tovább. A padló és a berendezési tárgyak feketeségéből az oltár ér a legmagasabbra, és ablaksor egyedül itt közelíti meg a földet. Ez a találkozás fókuszpontja, az átváltoztatásnak, a liturgia csúcspontjának színtere.

24. és 25. ábra: A templom világításának terve és megvalósult állapota. (Rudolf Schwarz)

Szó volt róla, hogy a templom puritánságát számtalan kritika érte korában. Erre reagálva Guardini a következőket írta: „... ez nem üresség, hanem csend. És a csendben ott van Isten.”⁵³ Ebben a puritánságában, kontemplatív kialakításában is erősen köthető a templom Rothenfels-hez.

Az üres templomtérben kérdésként lebeg, hogyan reagál a „fekete-fehér”, szimbolikájával erősen átjárt tér az emberi jelenlétre, a szikár formák közé érkező tarka forgatagra. A szentmiséket rendszeresen látogatva, személyes tapasztalatom, hogy ezt a szigorú kontrasztot igazán az ember oldja fel, teszi teljessé és átjárhatóvá.

„Jó, hogy a tereink olyan üresek, hogy csak az emberi forma által válnak érthetővé.” -írja Schwarz.⁵⁴ Figyelemre méltó, hogy milyen összhangban van forma, tömörség és pontosság mind a fenti mondatban, mind az épületben. Schwarz nagyon pontosan tudta, hogy mit akar, és azt is, hogy építészeti módon hogyan valósítsa meg mindezt.

A templom mai kialakítása a zsinat szellemében történő átalakítás állapotát őrzi. Az eredeti oltárasztalt tabernákulumként használják. A szentélyt kibővítve, a lépcsőt elő-

53 Zahner p. 48

54 a könyv mottója in: Stock, Wolfgang Jean: Europäische Kirchenbau / European Church Architecture 1900-1950, Prestel, München, 2006 p. 1

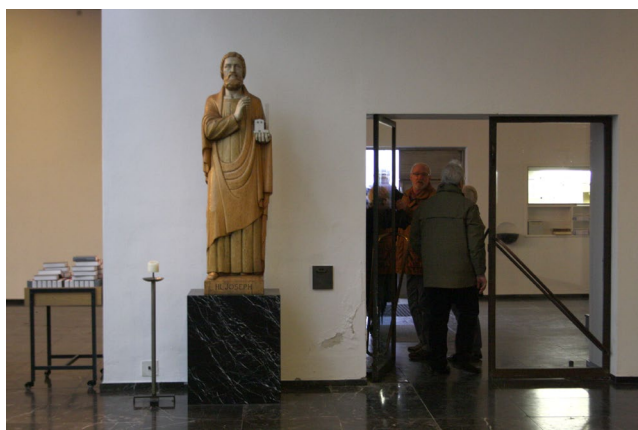
rehúzva kialakított tér közepén kapott helyet az új szembemiséző oltár. Anyaga szintén márvány, ami alig megkülönböztethető az eredetileg használttól. A sekrestyével átellenes oldalon található ambó a felső fokokra került elhelyezésre. Bár ez az állapot a tengelybe helyezett tabernákulummal a korábban tárgyalt ellentmondásra vezet, azonban az eredeti térformálás, és szimbolika leginkább ezt a kialakítást hitelesíti. Hozzá kell tenni, hogy az eredeti koncepció, a „szent menet” sémájára épülő templomtér így is sérül.

Mai szemmel nézve a korában „Isten szerelőcsarnokának” csúfolt épület sok mindenben rokonítható a kortárs minimalista irányzatokkal. Valójában azonban távol áll ettől. Az épület - részében vagy egészében - nem önmaga akar lenni, nem a rendeltetését kifejező, egyszerű formákat keresi, hanem bátran enged teret a szellemi tartalomnak. Az embernek, mint isteni teremtménynek⁵⁵ készít helyet, nyújt keretet a kontemplációra, az Istennel való találkozásra.

A templom Aachen Rothe Erde városrészében áll. Megépültekor ez volt a város munkásnegyede. A Frohnleichnamskirche közvetlen közelében, szintén 1930-31-ben épült a szociális bérlakásokat tartalmazó Panneschopp Siedlung. A lakónegyed épületei izgalmas párbeszédre kelnek a templommal.

Ma a negyedben főként egyetemisták és arab illetve török bevándorlók élnek. A helyiek „kis Isztambulként” is emlegetik a városrészt.⁵⁶ Ebben a környezetben különösen is fontos a közösség szerepe, és megtartó ereje. Szerencsére Markus Frohm plébános keze alatt valóban élő és működő közösség tartozik a plébániához.

Bár Rudolf Schwarz számos templom és más épület tervezője, valamint Lotharingen és Köln háború utáni újraépítésében is vezető szerepe volt, mégis első templom-épülete, a St. Frohnleichnamskirche egyik legismertebb és legmeghatározóbb munkája maradt.

26. ábra:
A főhajó felől távozó hívek
és Szent József szobra,
kezében a templom makettjével.
(Rudolf Schwarz)

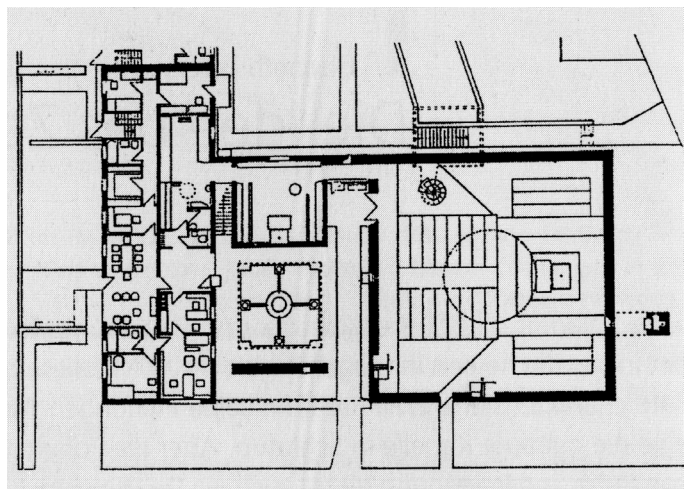
55 Schwarz szerint a Fronleichnamskirchében az ember igazi képében, mint isteni teremtmény lehet jelen. vö. Maria Schwarz: Licht im Kirchenraum bei Rudolf Schwarz, p. 268, in: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form, Klartext Verlag, Essen, 2010

56 Külön érdekesség, hogy az idei évben a templomtól pár utcányira mecset is épült. Fehér, vakolt falaival, és magasba nyúló, dísztelen minaretjével akaratlanul is konkurál a templommal.

4.2. St. Laurentius

Emil Steffann építészként szintén a liturgikus mozgalom egyik fontos alakja volt. Egyszerűsége és időtlenségére törekvő munkái a XX. századi német templomépítéssel számára sok szempontból iránymutatónak bizonyultak.

Sokáig dolgozott Dominikus Böhm műtermében. Fiatalon néhány évet töltött Olaszországban, ami rendkívüli hatással volt rá, különösen Róma és Assisi városai és ókori templomok⁵⁷. A Santo Stefano Rotondához haláláig készített felújítási terveket.⁵⁸ Építészetére jellemző az egyszerűség, letisztultság. Frederik Debuyst megfogalmazásában: „egyetlen dolog volt fontos Staffan számára: eszközök, formák és anyagok szabad használata, ami lehetővé tette, hogy közvetlenül a lényegre fejezze ki, a lehető legteljesebb igazságában.”⁵⁹ Templomaira jellemző egyfajta időtlenség, ami kétségkívül a legkiválóbbak közé emeli. A 1940-es években épült Boust-i csűrtemploma és a müncheni St. Laurentius templom a liturgikus mozgalom építészeti örökségének megkerülhetetlen munkái. Most azonban mégis egy kölni, kis templom kerülne bemutatásra, ami centrális kialakításával, tiszta formálásába rejtett finom hangsúlyaival több tanulsággal szolgál.

27. és 28. ábra: A St. Laurentius külső képe és alaprajza (Emil Steffann)

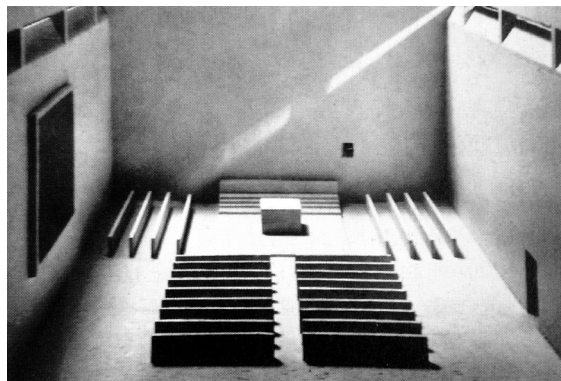
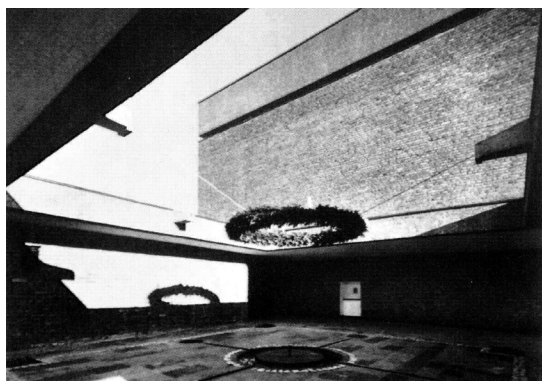
57 Debuyst p. 18

58 Peters p. 113

59 Debuyst p. 95

A Köln-Lindenthal-i közösség sokáig egy garázsban gyűlt össze az istentiszteletekre, amikor úgy döntöttek, hogy templomot építtetnek maguknak. Először Dr. Erich Hennes-t kérték fel, de terve nem győzte meg a közösséget, így 1961-ben megkeresték Steffannt. Végül az ő tervei alapján készült el az épület.

A templom kívülről az utca sarkára szervezett, tagolatlan, szabályos téglatest. Szinte pontos kocka. A bejárat egy előtetőn át nyitott előtérbe vezet. Balra a 'Paradicsom' névre hallgató, kerengő szerű térforma. Ennek kora keresztény és monasztikus hagyományokkal való kapcsolatát kár lenne magyarázni. A négyzetes tetőkivágáson minden oldal közepéből kőből faragott vízköpő irányítja a vizet az udvar közepén lévő szökőkút-hoz. A burkolat kövei közt a Paradicsom állatait formázó mozaikok találhatóak. A kerengő túlsó oldalán található a paplak épülete és bejárata. Ez hátrafelé a terepadottságokat kihasználva két szintben folytatódik. A templom felőli oldalon, az előtető árnyékában figyelmes gesztus, a templomfalba elhelyezett térdeplő 'káva', amelynek apró ablakán át az oltártérre látunk. Továbbhaladva balra található a keresztelőkápolna egy mellékol-tárral. Ez külön térbe került, mert a templomtér egyetlen főoltárra lett komponálva, nem bírt volna el egy másodikat.⁶⁰

29. és 30. ábra: A 'Paradicsom' archív felvétele, és a tervezett liturgikus elrendezés modellje. (Emil Steffann)

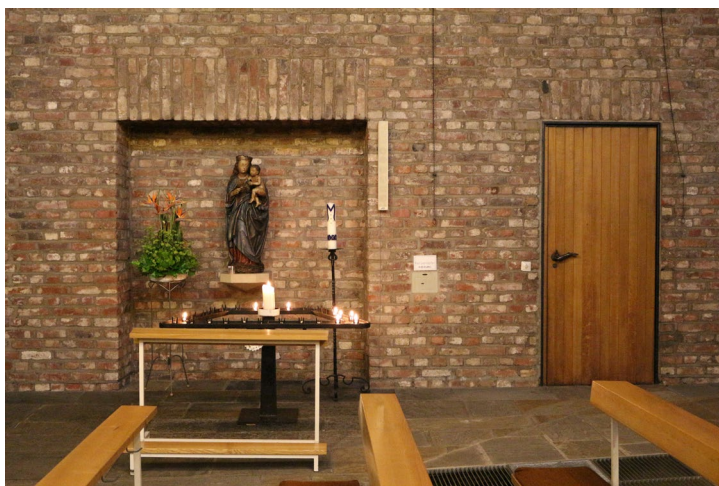
Ezen az emberközeli léptékű, differenciált téregységen keresztül jutunk a templom belsejébe. A négyzetes templomtérben a padok három oldalról ölelik körbe az oltártér-t. Ezt erősíti a három oldalról finoman az oltár felé lejtő padlóialakítás is. A kórus az orgonával egy második, független téri elemként viselkedik a templom oldalfalán. Ez a megoldás kívülről is egy merész vállalás, hiszen a templom külső tömegén is egy furcsa, additív dobozként jelenik meg. Ezt valamelyest oldja, hogy a legkevésbé szem előtt levő, északi homlokzaton van, és a mélyebben lévő plébániakerthez vezető lépcsőnek is fedést biztosít. Mindezzel együtt ez a gesztus egyértelműen a belső tér egyszerűségét szolgálja. A templom megvilágítását mindössze a födém fölött három oldalon végigfutó, keskeny ablaksáv adja. Ezen kívül csak az oltárfalon elhelyezett tabernákulum mögött található egy lőrésnyi világosság. A mesterséges világítást egy középen belógatott, 24 lámpából álló körscillár szolgáltatja. Utóbbi összevetése Rothenfelsselel elkerülhetetlen. Érdekes, hogy amíg Schwarznál később nem kap jelentőséget, addig Steffann előszeretettel használja ezt az elemet más munkáiban is.

A rendkívül egyszerű, téglából falazott térben minden részlet különös jelentőséget

60 Peters p. 106

kap. Felerősödik a tabernákulum kisablakának fénye, az oltárhoz tartó finom lejtés, a szenteltvíztartó, vagy az előkészületi asztal helyén élére forduló téglasor.

Steffann eredetileg a müncheni St. Laurenciushoz hasonló padokból és szédeszből kialakuló „zárt gyűrűt” akart. Az egyházi hatóság Otto Nußbaum liturgiakutatót kérte fel a liturgikus tér vizsgálatára, aki a berendezést végül nem találta megfelelőnek. Döntését a következőképpen indokolta: „nem lehet egy csoport korakeresztény, nyugati püspöki templom arányait egy mai plébániatemplomba átültetni.”⁶¹ A templomban készült egy 1:1-es fa modell a berendezésről, ami Elisabeth Peters feltételezései alapján, néhány évig használatban is volt. Steffann szerint a modell “meglepő meggyőzőerővel bírt.”⁶² a liturgikus berendezés az építész 1967-ben bekövetkezett tragikus haláláig befejezetlen maradt.

31. és 32. ábra: A Mária-fülke és a tabernákulum helye a templombelsőben.
(Emil Steffann)

Ma az oltár a szembemisézős gyakorlatnak megfelelően az oltártér előterébe került (vagyis eredetileg tervezett helyére), és a papi széket is a végfalnál alakítják ki, bár a modellen láthatónál sokkal visszafogottabb formában. Igaz a konzolosan kinyúló szédesz idegen az épület logikájától.

Ez az egyszerű képletre írt templom sok mindent mutat abból, hogy centralitás és irányítottság dinamikus egyensúlya hogyan valósulhat meg egy konkrét épület esetén. Biztos kezű aránykezelésre utal, ahogyan nyugodtság és mozgalmasság folytonos váltakozása végigkíséri a teljes épületbelsőit.⁶³ Az alaprajzon túl a körcsillár is határozott centrális elem, amely a csupasz templomtérben egyfajta közösség allegóriaként is felfogható. Steffann (Schwarz-cal ellentétben) a centrális elrendezés kedvelője volt. Még 1930-ban, Martin Weber tervei kapcsán az oltár középpontba helyezését nevezi ideális elrendezésnek.⁶⁴ A St. Laurentius mégsem lett teljesen centrális templom, ő maga is irányítottan nevezi.

61 Peters p. 109

62 Peters p. 108

63 vö. Peters p. 105

64 Peters p. 109

A templom szomorú aktualitása, hogy a szomszédságában lévő egyetem lépéseket tett az épület felvásárlására, és előadótérre alakítására. A liturgiára felfűzött tér annyira összeforrt eredeti rendeltetésével, részletei olyannyira az istentisztelet kiszolgálására készültek, hogy az esetleges funkcióváltás az épület teljesen értéktelenné és értelmezhetetlenné válását eredményezné. Komoly veszteség lenne mind az építész szakma, mind a templomhoz tartozó közösség számára.⁶⁵

33. ábra: Albert Gerhards ismerteti a templomtér teológiai vonatkozásait a Laurentiuskirchében. (építész: Emil Steffann)

65 legfrissebb elérhető cikk a témában 2014.10.02. link (utolsó megtekintés:), júniusi látogatásomkor a plébános még lezáratlan ügyként beszélt a dologról.

5.0 a közösségi templomépítészet aktuális kérdései

34. ábra: Gyakorlatok az aktív térhasználatra. A bécsi papi szeminárium templomának újrarendezése Ottokar Uhl irányításával.

A liturgikus mozgalom hatása közvetlen módon a zsinat liturgikus újításán, és az új misekönyvben érhető tetten, azonban koránt sem állt meg itt. Mint arról már szó volt, Schwarz ideáltervei a mai napig érvényes alapvetések, és Steffann terei is megőrizték aktualitásukat és inspiráló munkák maradtak. Nagy mértékben köszönhető ez a gyakorlat és elmélet szoros együttműködésének. Kivételes módon fonódott össze az Egyházon belülről érkező teológiai és liturgiai progresszív gondolatísága és a szakralitásra érzékeny építészek századeleji útkeresése. A liturgikus mozgalom zászlója alatt olyan kivételes figurák találtak egymásra, mint Dominicus Böhm és Johannes van Acken, Rudolf Schwarz és Romano Guardini vagy Emil Steffann és Heinrich Kahlefeld. A létrejött templomok pedig a mai napig aktuális kérdésekről beszélnek, amelyekkel nekünk is sokszor szembe kell néznünk.

A vatikáni zsinatnak megfelelő szembemisézés magában hord olyan anomáliákat, amelyekre nem sikerült mindenki számára kielégítő választ találni. Ennek egyik következménye, hogy II. János Pál pápa már 1984-ben engedélyezte - bizonyos feltételek mellett - a régi rítus szerinti istentiszteletet. XVI. Benedek pápa pedig 2007-ben kiadott *muto proprio*ban minden kötöttség nélkül lehetővé teszi a rendkívüli formának is nevezett liturgiát. Ebből kiindulva mondja Katona Vilmos, hogy a templomtereket úgy kell kialakítani hogy mindkét rítus számára használhatóvá váljon.⁶⁶

A liturgikus mozgalom krisztocentrikus irányultsága kétségkívül fontos lépéseket tett a közösségi hangsúlyok felerősítésére, azonban rendelkezik egyfajta trinitátheológiai deficittel, ami bár a triumfális egyházkép eltűnése szempontjából pozitívnak tekinthető, mégis hozzátartozik az istentisztelet lényegéhez. Ezt felismerve indultak kezdeményezések, amik egy „harmadik út” lehetőségét szorgalmazták. Ezen az úton sem a

66 Katona p. 83

liturgiában, sem a hozzá kötődő térformálásban nincsenek receptek, kísérletezésre és innovációra van szükség.⁶⁷

A XXI. század emberét megszólítására sokkal inkább alkalmasabb a személyesség, átélhetővé tett liturgia, mint a triumfális egyházkép hangsúlyozása. A 'kinyilatkoztató' papi attitűd helyett az együtt keresés felvállalt esendősége sokkal hitelesebb tud lenni. Mindezeknek a szempontoknak a liturgikus terekben úgy kell megjeleníteniük, hogy a két összetartozó dimenzió, a Krisztussal való asztalközösség élménye és az eljövendő Úr felé mutató eszkatológikus irány egyaránt érvényre jusson. "Olyan megoldás szükséges, ami gyülekezés és irányultság polaritását kultikusan és kommunikatíván, eszkatológikusan és jelenlévően nem akadályozza, hanem szükségszerű és gyógyító módon megtapasztalhatóvá teszi."⁶⁸

Egy ilyen megoldás kíván lenni a *Communio-Raum* (*communio tér*). A Gerhardstól már többször idézett bipolaritás kérdését ez a térforma úgy kezeli, hogy egy ellipszisforma két fókuszpontjába helyezi az ambót és az oltárt. Az ülőhelyek két oldalról, az ellipszis mentén rendeződnek körjük, a tengelyt szabadon hagyva. A középpontban létrejövő üresség, mint a várakozás tere, az ellipszis nyitva hagyott hossz tengelyén túl szintén eszkatológikus dimenzióval bír.⁶⁹ Ez az elrendezés értelmezhető úgy is, mint a 'zárt gyűrűből' a 'nyitott gyűrű' felé történő elmozdulás. Az ellipszis forma felnyitott hossz tengelye nem csak az irányítottság kérdésére reagál, hanem kezeli azt a nagyon is praktikus problémát, hogy a körgyűrűben álló pap szükségszerűen mindig háttal állna valakinek.

„Az építészetben nem volt zsinat” kezdi Ottokar Uhl „Zur Situation des Kirchenbaus” (*A templomépítészet helyzetéről*) című írását 1972-ben. Az építészet a teológia után kullog, - folytatja az írás - az építészeti döntésekben gyakran a személyes ízlések és érzelmi megfontolások játsszák a főszerepet.⁷⁰ A vád kétségkívül ma is jogos, teológiai vagy liturgikus szempontok ritkán válnak meghatározó szemponttá. Persze, mint ahogyan a liturgikus megújulás időszakában sem a fent tárgyalt templomok voltak többségben, úgy a kortárs templomépítészetben is számos jó példával találkozhatunk.

35. ábra: A bonni St. Franziskus belső tere.
(építészek: Dieter Baumewerd, Joachim Sieber, Leo Zogmayer)

67 a bekezdés gonolatmentét módosított formában lásd: *Gerhards* p. 20

68 *Gerhards* p. 25

69 Albert Gerhards-ot idézi: *Zahner* p. 62

70 a szöveg eredetileg megjelent in: *Der Volksbote* 1972 06. 12. elérhető in: in: Lienhardt, Conrad (szerk.): Ottokar Uhl. *Werk. Theorie. Perspektiven*, Schnell & Steiner, Regensburg, 2000 p. 53-54

A Communio-Raum egyik fontos példája a bonni St Franziskus templom átalakítása. Az 1959-60-ban elkészült templom felújítására 1997-2000 között került sor.⁷¹ A bonni egyetemen tanító Gerhards a kezdetektől teológiai tanácsaival és meglátásaival segítette a tervezést.

A templombelső meglehetősen pontosan tükrözi a communio tér elvi alapvetéseit. A két oldalon nyitott ellipszisformában rendezett széksorok két fókuszában az ambó és az oltár. A papi szék az ambó mögött, a tengelyben kapott helyet. Az új padlóburkolat vonalvezetése szintén leköveti a kialakult formát. Bár a meglévő, más elrendezésű liturgiára tervezett templomtérben adódnak néhol apróbb, az új elrendezésből fakadó anomáliák, összességében egy jól működő templomtér lett a végeredmény.⁷²

A számos példa közül még Andreas Meck német építész érdemes kiemelni, aki sok ponton kapcsolódik a liturgikus mozgalomhoz, templomai mégis eredeti módon szólalnak meg. A müncheni Dominikuszentrum kápolnája a communio térformát idézi. A kaput kitérve azonban a kápolna apszisként szolgál, lehetőséget nyújtva a hagyományos templomi tagolásnak megfelelő istentiszteletre.⁷³

36. ábra: A müncheni Dominikuszentrum kápolnája.
(Andreas Meck)

71 az eredeti tervek: Karl Band és Werner Fritzen, a felújításban részt vett építészek: Dieter Baumewerd, Joachim Sieber, Leo Zogmayer vö. Gerhards, Albert - Sternberger, Thomas - Zahner, Walter(szerk.): Communio-Räume. Auf der Suche nach der angemessenen Raumgestalt katholischer Liturgie, Schnell+Steiner, Regensburg, 2003 p. 150-151

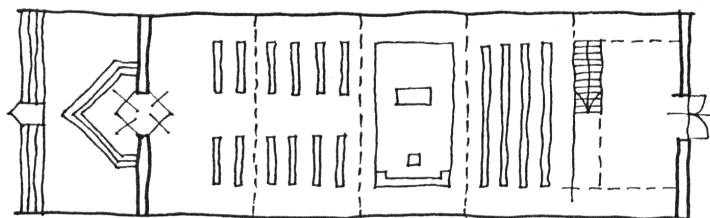
72 a templom ismertetéséhez felhasznált forrás: Peter Adolf: „Die Sankt-Franziskus Kirche ist zu sich selbst gekommen in: Gerhards, Albert - Sternberger, Thomas - Zahner, Walter(szerk.): Communio-Räume. Auf der Suche nach der angemessenen Raumgestalt katholischer Liturgie, Schnell+Steiner, Regensburg, 2003 p. 147-160

73 a Dominikuszentrumról bővebben in: *Katona* p. 64-66

5.1 hazai vonatkozások

Az 1964-es konszolidációnak köszönhetően a magyar katolikus egyház már részt vehetett a vatikáni zsinaton. A misekönyv fordítása 1970-re készült el. A zsinat szellemiségében történő átalakítások azonban elég lassan haladtak, hatása messze elmaradt jelentősége mögött. Az újonnan épülő templomok közül csak kevés foglalkozott érdemben a liturgikus vonatkozásokkal.

Egy ilyen pozitív példa Török Ferenc balatonfenyvesi Árpád-házi Szent Erzsébet temploma. A hosszanti templomtében keresztbe helyezett, megemelt oltártér sok rokonságot mutat a *communio* tér sajátágaival. Bár az elrendezés elsöre furcsának hat, a templomtér liturgikus szempontokkal számoló térkialakítása és közösségi vonatkozásai azonban vitathatatlanok.

37. ábra: A balatonfenyvesi Árpád-házi Szent Erzsébet templom alaprajza
(építész: Török Ferenc)

Ez a fajta tervezési szemlélet sajnos később sem vált jellemzővé hazánkban. Kivételként említhető a Pannonhalmi Becés Főapátság. A bazilika felújítása kapcsán egy belső műhelyt állítottak fel, ami főként a közösség liturgikus igényeit határozta meg. Sokak által fájlat tény, hogy az amúgy is jellemzően nemzetközi szinten gondolkozó, nyugat felé nyitott szerzetesek nem a hazai építészeket hozták helyzetbe, hanem John Pawson angol minimalista építészre kérték fel a feladatra. A tengelyre szervezett koncepció a szintkülönbségeket kihasználva tagolja a teret keresztelő, laikusok, majd szerzetesek tere, és végül a szentély. Az összekötő elem a templomon többféle minőségében végigvezetett ónixkő.

A plébániatemplomok terén is találni szép példákat, bár itt koránt sem jellemző a liturgikus tér ilyen szintű átgondoltsága. Kruppa Gáborék pestszentlőrinci Boldog Salkaházi Sára plébániatemploma is egy ilyen példa. A 2008-ban felszentelt templom formai jegyeiben is erősen köthető Rudolf Schwarz düreni St. Anna templomához. A nyomott belmagasságú mellékhajó, a meglévő téglák felhasználása⁷⁴, a mellékhajó feletti nagy, egybefüggő üvegfelület mind egyértelmű rokonságot mutat a düreni mintával. Szoros együttműködése a paplakkal és a plébánia közösségi tereivel mindenképpen dicséretes, és anyaghasználatában és formálásában is kiváló példa született. Liturgikus szempontból azonban korántsem ilyen egyértelmű a helyzet.⁷⁵ A háttalmisézős oltár-mensa installáció és a fából készült szembemisézős oltár együtt meglehetősen bizonytalan

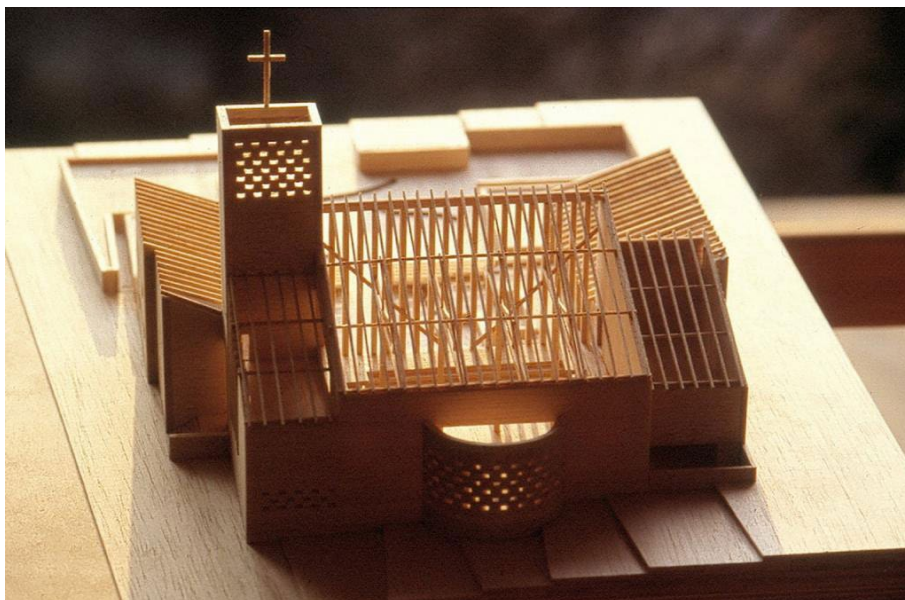
74 a St. Anna egy lebombázott templom helyére épült, formálásában nem idézi a régi templomteret, de a kövei beépültek a templom rusztikus kőfalába, és a bejárat is részben a megmaradt kaput használta fel.

75 A témát alaposabban körüljárja Nagy Domonkos Gergely: Hagyomány vagy közhely? c. írásában. A bekezdés további része jelentősen épít meglátásaira. in: Utóirat 2010/4 p. 21-26

helyzetet eredményeznek. Ezt tovább gyengíti a mellékhajó végében elhelyezett, szintén kőből készült mellékoltár. A két oltár között elhelyezett ambó is hasonló bizonytalanságokkal küzd. A tengely végpontjában, kitüntetett helyzetben elhelyezett tabernákulum a korábban tárgyalt kettős isteni jelenlét problémáját is felveti. Mindezzel együtt az újpalotai templom egy kortárs templomépítészetünk egy szép példája, az viszont furcsa, hogy az építészeti gesztusokban olyan sokat idézett Schwarz liturgikus érzékenysége már sokkal kevésbé tetten érhető.

Másik tanulságos példa, ami pedig Emil Steffann müncheni St. Lőrinc templomával íródott hasonló képletre, Nagy Tamásék gödöllői Szentháromság temploma. A templomtér a protestáns térformákból meríti az elrendezését, a végeredmény mégis sok mindenben hasonló a „müncheni Rothenfels”-hez. A centrális elrendezés felé hajló térforma, a félköríves apszis, a szentély felé lejtő tetőkialakítás mind ezt a párhuzamot erősítik. A pályázatban még hosszázás templomterv szerepelt, a centrális hangsúly főként a téregyüttes belső udvarra szervezésének következménye. A plébános szerette volna, ha a főhomlokzat az udvar felé néz. „Jó így, - mondta az így kialakult centrális elrendezésre - szeretem, ha körülöttem vannak a híveim.”⁷⁶ Masznyik Csaba értékelése: „az evangélikus templomtervező és a katolikus plébános együttműködéséből, inkább önkéntelenül, mint tudatosan, egy képletszerűen „ökumenikus” templomot eredményezett.”⁷⁷ Nyilván túlzás lenne azt mondani, hogy véletlenül alakult így a térkialakítás, mégis tanulságos, hogy meglévő katolikus példák és törekvések ellenére a protestáns térforma vált mintává.

Legfrissebb példánk a 2014 őszén felszentelt lágymányosi Boldog Meszlényi Zoltán plébániatemplom. A templom kötődése ókeresztény és románkori példákhoz vállalt és jól artikulált. „A téralakításnál a liturgiának jobban megfelelő, hagyományos hosszázás-kereszthajós, valamint az erőteljesebb közösségi élményt nyújtó centrális elrende-

38. ábra: A gödöllői Szentháromság templom modellje (építész: Nagy Tamás)

76 Masznyik Csaba: Fény és forrás: Szentháromság katolikus templom, Gödöllő, in: Régi-Új Magyar Építőművészet, (2007/5), p. 36

77 uo. p. 37

zés ötvözésére törekedtek.”⁷⁸ Az alaprajzról jól olvasható T forma, a valóságban sokkal kevésbé van jelen, tekintve, hogy az oldalirányú bővületek csak csökkentett belmagasságú „alkóvok”⁷⁹. A tetősíkok metsződésében létrejövő négyzet tér centrális voltára utalnak a kör alakban rendezett lámpatestek is, azonban ezt a helyszínen szinte alig lehet észrevenni. A szentély lerekesztése szép gesztus, ami oldja a tengelybe helyezett tabernákulumból fakadó problémát. A három lépcsőfokkal megemelt oltártéren, az áttört betonfal előtt kaptak helyet az oltár, az ambó és a szédesz is. Talán helyszűke miatt alakult így, de a padsorok továbbfutása a négyzeti térbe, illetve a beforduló, mobilis padelemek csekély száma erősen gyengítik a centrális felhangokat. A templom berendezése nem teljesen használja ki a térformálás adta lehetőségeket, az irányított és centrális téri hangsúlyok nem kerülnek teljes összhangba.⁸⁰

A hazai kortárs templomépítészetben találunk igazán minőségi építészetet, a körvonalazódó irányok is biztatóak, és több ígéretes, előre mutató példa született. Azonban az is látszik, hogy a liturgikus terek tudatosabb kezelése, a koncepció szinten történő beemelése a gondolkodásba, és részletekig terjedő figyelembe vétele sokat tudna javítani a szentmise élményén. Ez a fajta finomhangolás az építészeti minőség magasabb szintjének is kritériuma.

39. ábra: A lágymányosi Boldog Meszlényi Zoltán templom belső tere (építész: Jahoda Róbert)

78 Garai Péter: Tátongó térből szent hely – Kelenföld új plébánia-temploma in: Építészfórum (elérhető: <http://epiteszforum.hu/tatongo-terbol-szent-hely-kelenfold-uj-plebania-temploma> utolsó megtekintés: 2015. 10.26.)

79 vő. Meggyesi Tamás: Városi szövetben. Boldog Meszlényi Zoltán új plébániatemplom, Budapest in Magyar Építőművészet 2015/1 p. 7

80 A liturgikus mozgalom templomaival való összevetés relevanciáját igazolja, hogy mind Meggyesi Tamás (Magyar Építőművészet), mind Krähling János (Metszet) kitér erre az épület méltatása során. in: Meggyesi Tamás: Városi szövetben. Boldog Meszlényi Zoltán új plébániatemplom, Budapest in Magyar Építőművészet 2015/1 p. 6-13 és Krähling János: Fénnyel áttört betonhéj - A lágymányosi (kelenföldi) plébánia együtteséről in: Metszet 2015-január-február p. 42-47

5.2 kérdések és tanulságok

„...*da bin ich selbst in der Mitte.*” Vagyis „ott vagyok közöttük”. Így hangzik németül a mottóul választott igehely. Ez a „köztük”, ez a „Mitte” az, aminek formája és mikéntje tekinthető a liturgikus terek végső kérdésének. Mint visszatérő Úr áll a hívek élére, vagy mint testvérük lép közéjük? Krisztus a pap személyében is jelen van, vagy csak az eucharishtiában találkozhatunk vele?

Dolgozatomban ezeket a kérdéseket próbáltam körüljárni. Megvizsgálva a liturgikus terek történetét, különös tekintettel a korakeresztény időkre, és a huszadik század liturgikus mozgalmára. A liturgikus terek szempontrendszerének bemutatására is sor került, feltárva összetettségét, megmutatva gazdag teológiai és szimbolikai rétegeit. Ezen elméleti szempontok mentén kettő, a liturgikus mozgalomhoz szorosan kötődő templom ismertetése következett, a szempontok gyakorlati megvalósulását példázva. Végül kitérek a közösségi templomépítészet aktuális helyzetére, mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban.

A tanulmány eredményeként megállapítható, hogy a liturgikus szempontok és azok közösségi vonatkozásainak, valamint történelmi és építészeti tanulságainak ismerete ma is hasznos és kifizetődő tudás, amely a kortárs templomépítészet kiemelkedő példáit eredményezheti.

6.0 felhasznált források

6.1 irodalomjegyzék

A magyar szentírási részletek forrása: Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján

Débuyst - Débuyst, Frédéric: A hely szelleme a keresztény építészetben. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005

Katona - Katona Vilmos: „Az Úr bevonul szentélyébe” - Kortárs római katolikus templomépítészet a liturgia tükrében – Európa 1989-től napjainkig, doktori értekezés (PhD), Budapest, 2014

Gerhards - Gerhards, Albert: Wort und Sakrament - Zur Bipolarität von Liturgie und Kirchenbau p. 9-26 in: Gerhards, Albert - Sternberger, Thomas - Zahner, Walter (szerk.): *Communio-Räume. Auf der Suche nach der angemessenen Raumgestalt katholischer Liturgie*, Schnell+Steiner, Regensburg, 2003

Peters - Peters, Elisabeth: Die Idee des Zentralbaus bei Emil Steffann, p. 105-116 in: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

Zahner - Zahner, Walter: Kirchenbau in 20. Jahrhundert in Deutschland, p. 41-67 in: Della Longa, Giorgio - Marchesi, Antonio - Valdinoci, Massimiliano (szerk.): *Architettura e Liturgia nel Novecento - Esperienze europee a confronto*, Nicodoli, Venezia, 2004

Ferkai András: *Úr vagy megélt tér - építészettörténeti írások*, Terc, Budapest, 2003

Gerhards, Albert - Sternberger, Thomas - Zahner, Walter (szerk.): *Communio-Räume. Auf der Suche nach der angemessenen Raumgestalt katholischer Liturgie*, Schnell+Steiner, Regensburg, 2003

Hasler, Thomas: *Architektur als Ausdruck* - Rudolf Schwarz, Zürich: gta, Berlin: Gebr. Mann, 2000

Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

Lienhardt, Conrad (szerk.): *Ottokar Uhl. Werk. Theorie. Perspektiven*, Schnell & Steiner, Regensburg, 2000

Stock, Wolfgang Jean: *Europäische Kirchenbau / European Church Architecture 1900-1950*, Prestel, München, 2006

folyóiratok:

Krähling János: Fénnyel áttört betonhéj - A lágymányosi (kelenföldi) plébánia együtteséről in: Metszet 2015-január-február p. 42-47

Masznyik Csaba: Fény és forrás: Szentháromság katolikus templom, Gödöllő, in: Régi-Új Magyar Építőművészet, (2007/5), p. 36-37

Meggyesi Tamás: Városi szövetben. Boldog Meszlényi Zoltán új plébániatemplom, Budapest in Magyar Építőművészet 2015/1 p. 6-13

Nagy Gergely Domonkos: Hagyomány vagy közhely? - gondolatok az újjalotai templom liturgikus teréről, in: Utóirat, 2010/4 - X. évf 57. sz. - p. 21-26

6.2 internetes források:

hazai középületek (hazai.kozep.bme.hu)

Szagrális építészet - liturgikus építészet napjainkban (szakralis.wordpress.com)

Magyar Katolikus Lexikon (<http://lexikon.katolikus.hu/>)

www.burg-rothenfels.de

quickborn-ak.de

Dr. Guzsik Tamás: Keresztény liturgiák építésze

I.rész: Róma és a keresztény kelet (<http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral1.html#1>)

II. rész: Középkori nyugati liturgiák és építészetük (<http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral2.html>)

III. rész: Nyugati liturgiák és építészetük az újkortól napjainkig (<http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral3.html>)

A II. Vatikáni Zsinat Sacrosanctum Concilium kezdetű konstitúciója a szent liturgiáról (http://www.katolikus.hu/zsinat/zs_01.html)

6.3 ábrajegyzék

A borítón Emil Steffan kölni St. Laurentius templomának belső tere látható (saját felvétel)

1. ábra: <http://home.arcor.de/wojtusik/Gifs/RothenfelsAbend.jpg>

2. és 3. ábra: *Ortodox zsinagóga elrendezése és Dura Europosz háztemploma*, forrás: Dr. Guzsik Tamás: *Keresztény liturgiák építészete*, I. rész: Róma és a keresztény kelet (<http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral1.html#1>)

4. ábra: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

5. ábra: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

6. ábra: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

7. ábra: https://szakralis.files.wordpress.com/2009/03/schwarz_rothenfels.jpg

8. ábra: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

9. ábra: Lienhardt, Conrad (szerk.): *Ottokar Uhl. Werk. Theorie. Perspektiven*, Schnell & Steiner, Regensburg, 2000

10. ábra: Lienhardt, Conrad (szerk.): *Ottokar Uhl. Werk. Theorie. Perspektiven*, Schnell & Steiner, Regensburg, 2000

11. ábra: Lienhardt, Conrad (szerk.): *Ottokar Uhl. Werk. Theorie. Perspektiven*, Schnell & Steiner, Regensburg, 2000

12. ábra: Stock, Wolfgang Jean: *Europäische Kirchenbau / European Church Architecture 1900-1950*, Prestel, München, 2006

13. ábra: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

14. ábra: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? *Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form*, Klartext Verlag, Essen, 2010

15. *ábra*: http://mkr2011.muenchner-kirchenradio.de/uploads/pics/6_Inmitten_der_Gemeinde.JPG?PHPSESSID=8f484e3d46eb5cc179fc07f6875e54a3

16. *ábra*: Hasler, Thomas: Architektur als Ausdruck - Rudolf Schwarz, Zürich: gta, Berlin: Gebr. Mann, 2000

17. *ábra*: (a szerző felvétele)

18. *ábra*: Stock, Wolfgang Jean: Europäische Kirchenbau / European Church Architecture 1900-1950, Prestel, München, 2006

19. *ábra*: http://www.cube-magazin.de/uploads/pics/141210_rudolf-schwarz.jpg

20. *ábra*: Hasler, Thomas: Architektur als Ausdruck - Rudolf Schwarz, Zürich: gta, Berlin: Gebr. Mann, 2000

21. *ábra*: (a szerző felvétele)

22. *ábra*: Hasler, Thomas: Architektur als Ausdruck - Rudolf Schwarz, Zürich: gta, Berlin: Gebr. Mann, 2000

23. *ábra*: (a szerző felvétele)

24. *ábra*: Hasler, Thomas: Architektur als Ausdruck - Rudolf Schwarz, Zürich: gta, Berlin: Gebr. Mann, 2000

25. *ábra*: Stock, Wolfgang Jean: Europäische Kirchenbau / European Church Architecture 1900-1950, Prestel, München, 2006

26. *ábra*: (a szerző felvétele)

27. *ábra*: (a szerző felvétele)

28. *ábra*: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form, Klartext Verlag, Essen, 2010

29. *ábra*: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form, Klartext Verlag, Essen, 2010

30. *ábra*: Körner, Hans - Wiener, Jürgen (szerk.) »Liturgie als Bauherr«? Moderne Sakralarchitektur und ihre Ausstattung zwischen Funktion und Form, Klartext Verlag, Essen, 2010

31. *ábra*: (a szerző felvétele)

32. *ábra*: (a szerző felvétele)

33. ábra: *Kirchenzeitung für das Erzbistum Köln* 50/14

34. ábra: Lienhardt, Conrad (szerk.): Ottokar Uhl. Werk. Theorie. Perspektiven, Schnell & Steiner, Regensburg, 2000

35. ábra: <http://www.schmidinger-moebelbau.at/cms/files/sm/images/objects/s0602/hires/s0602-16.jpg>

36. ábra: <http://static.urbarama.com/photos/original/4240.jpg>

37. ábra: <http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/kep/Image453.gif>

38. ábra: <http://hazai.kozep.bme.hu/wp-content/uploads/2013/06/34-nagygodollos-templom10.jpg>

39. ábra: (a szerző felvétele)

U.I.O.G.L.D.

